

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AQROEMAL SAHƏSİNDƏ DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

İxtisas: 5312.01 – “Sahə iqtisadiyyatı”
Elm sahəsi: İqtisad elmləri

İddiaçı: i.f.d., dosent Yunus Musa oğlu Sadıqov

Elmlər doktoru
elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı - 2024

Dissertasiya AR Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat institutunun
“Aqrar sektorun iqtisadi problemləri” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Rəsmi opponentlər:

AMEA-nın müxbir üzvü, i.e.d., prof. **Əli Xudu oğlu Nuriyev**
i.e.d., prof. **Vilayət İbrahim oğlu İsmaylov**
i.e.d., prof. **Məhərrəm Cəlal oğlu Hüseynov**
i.e.d., prof. **Anar Fazil oğlu Abbasov**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya
Komissiyasının AR ETN İqtisadiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət
göstərən ED 1.10 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri:

iqtidad elmləri doktoru, professor
Nazim Müzəffər oğlu İmanov

Dissertasiya şurasının elmi katibi:

iqtidad üzrə fəlsəfə doktoru
Sevda Məmməd qızı Seyidova

Elmi seminarın sədri:

iqtidad elmləri doktoru, professor
Tərbiz Nəsib oğlu Əliyev

TƏDQIQAT İŞİNİN SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi: Qloballaşan dünyada beynəlxalq meyarlara uyğun güclü cəmiyyət və dövlət olmaq üçün yalnız azad rəqabətlik olan bir mühitdə və daim müsbət dəyişikliklərə gedən açıq bir iqtisadi sistemin şəffaf idarə olunması ilə mümkün ola bilər. Başqa sözlə, ölkədə iqtisadi inkişaf tempi, o cümlədən, sənaye, aqrar-sənaye kompleksi və xidmət sahələrindən ibarət olan iqtisadi sistemin düzgün və şəffaf idarə edilməsi nəticəsində ölkə iqtisadiyyatının yüksək inkişafı əldə edilə bilər.

Son yarıməsrlük bir dövr ərzində kənd təsərrüfatı məhsullarının sənaye texnologiyası vasitəsilə emalı bir sıra iqtisadi əlaqələrin yaranmasına təkan vermişdir. Tarixin müxtəlif inkişaf mərhələlərində iqtisadi əlaqələr əks etdirdikləri mövcud istehsal münasibətləri kimi müxtəlif dəyişikliklərə uğramışdır.

Azərbaycanda 1990-cı illərdə baş verən bir sıra siyasi-sosial və iqtisadi-sosial böhranlar kənd təsərrüfatı sektoruna və iqtisadiyyatın digər ayrı-ayrı sahələrinə pis mənada təsir göstərmişdir. Həmin illərdə iqtisadiyyat zəifləmiş, istehsal kəskin azalmış, ev gəlirləri və həyat səviyyəsi aşağı düşmüş, alıcılıq qabiliyyəti azalmışdır ki, bu da tələbatın azalmasına səbəb olmuşdur. Bu məqamda aqroemal məhsullarının istehsalının təşviq edilməsi, büdcənin yetərsiz potensialı və kənd təsərrüfatı sektorunun ərzaq məhsullarına olan tələbatının pisləşməsi və kənd təsərrüfatında iqtisadi göstəricilərin pisləşməsi ilə bağlı tədbirlərin görülməsi prosesi zərurət kimi meydana çıxmışdır.

Bazar iqtisadiyyatına keçid və dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi ölkə iqtisadiyyatının, o cümlədən, kənd təsərrüfatının inkişafı üçün kifayət deyildir. Ona görə bazar iqtisadiyyatına keçid zamanı dövlətin bazar münasibətlərinə müdaxiləsi olmalıdır və zəruridir.

Hər bir ölkədə iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə xidmət etməkdən ibarətdir. Ölkədə aparılan ümumi iqtisadi islahatlar fonunda bütünlükdə iqtisadiyyat və eyni zamanda iqtisadiyyatın mühüm bir sahəsi kimi aqrar və aqroemal sahəsi də inkişaf edir. Ölkədə bazar

münasibətlərinin tədricən təkmilləşməsi və inkişafının daha da genişləndirilməsi ön plana çıxmışdır. İqtisadiyyatda, o cümlədən, aqroemal sahəsində dövlət tənzimlənməsinin bütün istiqamətlərdə ardıcıl olaraq həyata keçirilməsi nəticəsində torpağın və müxtəlif xarakterli müəssisələrin özəlləşdirilməsi başa çatmış, özəl sektor bütövlükdə iqtisadiyyatda həlledici mövqə tutmuşdur. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə aqrar iqtisadiyyatı və əsasən də onu inkişaf etdirən aqroemal sahəsini inkişaf etdirmədən, yüksək inkişaf etmiş iqtisadiyyata nail olmaq qeyri-mümkündür. Eyni zamanda dünyada və ayrı-ayrı ölkələrdə bu vəzifə həm də ətraf mühit və təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə problemi ilə əlaqədardır.

Azərbaycanda ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin və idxaldan asılılığın əhəmiyyətli sürətdə azaldılmasını, yerli aqroemal məhsullarının həcmünün yüksəldilməsini şərtləndirən əsas məsələlərdən biri də 2020-ci ildə işğaldan azad edilmiş ərazilərimizdə iqtisadiyyatın yenidən qurulması, infrastrukturun və iqtisadi subyektlərin yaradılaraq və ya bərpa edilərək yenidən iqtisadi dövriyyəyə qatılması perspektividir. Ölkədə aqroemal məhsullarının kəmiyyət və keyfiyyətinin yüksəldilməsində, idxaldan asılılığın azaldılmasında, bir sözlə, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində işğaldan azad edilmiş ərazilərimizin yenidən məskunlaşması, vaxtilə mövcud olmuş aqroemal müəssisələrinin yenidən və müasir texnologiya əsasında bərpa edilməsi, yenilərinin yaradılması çox böyük rol oynayacaq.

İqtisadiyyat və iqtisadi proseslərin tənzimlənməsində dövlətin rolunun əhəmiyyəti və zəruriliyi tarix boyu elmi tədqiqat obyektinə olmuşdur. İqtisadi fikir və iqtisadi nəzəriyyələrin tanınmış klassiklərindən F.Kene, C. Keyns, A.Smit, müasir xarici iqtisadçı alimlərindən M.Porter, İ.Şumpeter, P.Druker, S.Y.Qlazev, V.A.Medvedev, E.Q.Yasin, E.A.Karpov əsərlərində dövlət və özəl sektor münasibətləri ilə əlaqədar, dünya iqtisadçıları tərəfindən qəbul edilmiş fikirlər öz əksini tapmışdır.

XXI əsrin əvvəllərindən Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının konseptual problemləri, o cümlədən, aqrar sənaye kompleksinin inkişaf xüsusiyyətləri azərbaycanlı və xarici beynəlxalq ekspertlərin daimi tədqiqat obyektidir.

Ölkədə müstəqillik əldə edilməsi ilə əlaqədar olaraq Azərbaycanda aqrar və aqroemal sahəsinin iqtisadiyyatının inkişafı və bu prosesdə dövlət tənzimlənməsinin rolu məsələləri geniş şəkildə tədqiq edilməyə başlanmışdır. Müasir Azərbaycanın tanınmış iqtisadçı alimlərindən Ə.X.Nuriyev, İ.H.Aliyev, A.İ.Məmmədov, V.H.Abbasov, İ.H.İbrahimov, İ.S.Qarayev, B.X.Ataşov, H.B.Allahverdiyev, H.A.Xəlilov, S.V.Salahov, T.H.Hüseynov, R.K.İsgəndərov, A.T.Əhmədov, A.A.Rüstəmov, M.C.Hüseynov, R.Ə.Balayev, E.A.Quliyev, M.A.İbrahimov, V.Ə.Qasımlı və başqaları dövlət tənzimlənməsi ilə əlaqədar müxtəlif istiqamətlərdə tədqiqatlar aparmış, problemin nəzəri və praktiki aspektlərini tədqiq etmişlər.

Aparılan tədqiqatların elmi və praktiki əhəmiyyətini azaltmadan onu da qeyd etməliyik ki, aqroemal sahəsinin dövlət tənzimlənməsinin daim təkmilləşməyə ehtiyacı vardır və bu təkmilləşmə prosesi yeni tədqiqatların aparılmasını zəruri edir.

Aqroemal sahəsi bir sıra spesifik xüsusiyyətlərinə görə aqrar-sənaye kompleksinin elə həssas kateqoriyasıdır ki, bu sahə daim ölkəyə idxal olunan anoloji məhsullarla şiddətli rəqabətdə olur, eyni zamanda məhsulun keyfiyyətinə görə yüksək mənəvi və hüquqi məsuliyyət tələb olunur. Aqroemal sahəsinin məhsullarının bazarı yüksək tutuma malikdir və sabit tələbatla xarakterizə olunur ki, bu da sahənin təkcə investisiya üçün deyil, həm də mülkiyyətin yenidən bölüşdürülməsi üçün cəlbedici obyektə çevirir. Ona görə də dövlət üçün bu sahə daim ən önəmli və prioritet sahələrdən sayılır və bu sahənin qarşısında duran konkret vəzifələrin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla daha da inkişaf etdirilir.

Bütün bunlar tədqiqat işinin aktuallığını və onun məqsəd və vəzifələrini şərtləndirir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektı Azərbaycan Respublikasında xammal və bazarlarla birlikdə, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq aqroemal sahəsinin təsərrüfat subyektlərini əhatə edir.

Tədqiqatın predmetini isə aqroemal sahəsinin inkişafının dövlət tənzimlənməsi prosesində yaranan təşkilati-iqtisadi və sosial münasibətlər, yeni elmi yanaşmalar və qanunauyğunluqlar təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sənayesinin formalaşması, inkişafı və səmərəliliyinin artırılması ilə bağlı elmi və nəzəri məsələləri araşdırmaq, bu sahədə mövcud vəziyyəti təhlil etmək və problemlərin aradan qaldırılması ilə bağlı çatışmazlıqları müəyyən etmək, eyni zamanda, aqroemal sahəsinin inkişafının dövlət tənzimlənməsinin tətbiqinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətində elmi-praktik tövsiyə və təkliflərin işlənilib hazırlanmasıdır.

Bu məqsədin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı vəzifələrin həlli nəzərdə tutulmuşdur:

- aqroemal sahəsində dövlət tənzimlənməsinə ehtiyacı müəyyən edən konkret səbəblərin müəyyənləşdirilməsi;

- aqroemal sahəsinin inkişafında dövlət tənzimlənməsinin bazar konyukturasına uyğun mütəmadi olaraq müasirləşdirilməsinin zəruriliyinin sübut edilməsi;

- beynəlxalq təcrübədə aqroemal məhsullarının istehsalının müasir vəziyyətinin araşdırılması və inkişaf meyllərinin göstərilməsi;

- ölkəmizdə aqroemal məhsullarının istehsalı və satışı sahəsində mövcud vəziyyətin təhlil edilməsi;

- aqroemal sahəsinin inkişafında dövlət tənzimlənməsinin mövcud vəziyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi;

- bazar şəraitində kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sahəsinin müasir şəraitdə hədəflərinin göstərilməsi;

- aqroemal sahəsinin maliyyələşdirmə ilə bağlı bəzi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar tövsiyələrin verilməsi;

- kənd təsərrüfatına investisiya qoyuluşlarının aqroemal sahəsinə təsirinin təkmilləşdirilməsi yollarının göstərilməsi;

- dövlət tənzimlənməsi səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində aqroemal sahəsinin inkişafı üçün perspektivli təklif və tövsiyələrin işlənilib hazırlanması;

Tədqiqat metodları: Tədqiqat metodu kimi məntiqi ümumiləşdirmələr, statistik təhlil, sorğu, müşahidə, müqayisəli və sistemli təhlil, qruplaşdırma, iqtisadi-riyazi təhlil və riyazi ölçmələr (reqressiya, korrelyasiya) kimi üsullardan istifadə edilmişdir.

İnformasiya bazası kimi Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin, Gömrük Komitəsinin, İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin, Dünya Bankı və Beynəlxalq Valyuta Fondunun, BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının (FAO) faktiki materialları və hesabatları, o cümlədən, müvafiq sahələrin idarəetmə orqanlarının və əlaqədar elmi tədqiqat müəssisələrinin statistik məlumatları, hesabatları və tədqiq olunan aqroemal sahələri müəssisələrindən toplanmış faktiki materiallar və internet məlumatlarından istifadə edilmişdir.

Müdafiyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. Aqroemal sahəsinin dayanıqlı inkişafını təmin etmək üçün dövlət tənzimlənməsi sisteminin xammal və məhsul istehsalı üzrə əsas strateji hədəflərinin müəyyən edilməsinə ehtiyac duyulur;

2. Ölkədə bir çox ərzaq məhsullarının idxaldan asılılığının çox olması aqroemal sahəsinin inkişafını və bazarın qorunması alətlərindən istifadə edilməsi zəruriliyini ortaya qoyur;

3. Aqroemal sahəsinin davamlı inkişafının təmin edilməsi sahibkarlıq mühitinin və rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsini tələb edir;

4. Kənd təsərrüfatına ayrılan subsidiyaların son nəticəyə görə, daha doğrusu, əmtəəlik məhsula görə verilməlidir ki, bu da məhsuldarlığın və keyfiyyətin artması istiqamətində güclü stimül yaradar, aqroemal müəssisələrinin xammal üzrə idxaldan asılılığını qismən azaldar; Azərbaycanda faktorinq krediti və vençur investisiya sisteminin formalaşdırılması, inkişafı və onların aqroemal müəssisələrində tətbiqi zərurəti günün tələbinə çevrilmişdir;

5. 2020-ci ildə işğaldan azad edilmiş Şərqi Zəngəzur və Qarabağ iqtisadi rayonlarının ölkənin kənd təsərrüfatını və aqroemal sahəsini inkişaf etdirmək baxımından böyük potensiala malikdir. Azad edilmiş ərazilərdə sahibkarlıq fəaliyyətini stimullaşdırmaq üçün hökumət tərəfindən bir çox həvəsləndirici tənzimlənmə tədbirlərinin görülməsi və torpaq islahatının aparılması zəruridir;

6. Regional və sektorial klasterlərin yaradılması ölkədə kənd təsərrüfatı və aqroemal sahəsinin inkişafı üçün ən əhəmiyyətli vasitələrdən biridir. Ona görə də dövlət səviyyəsində klasterlərin

inkışafı ilə əlaqədar dövlət proqramlarının işlənilib hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə ehtiyac duyulur;

7. Azərbaycan Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmalıdır və bu üzvlük milli iqtisadiyyatın qlobal dünyaya inteqrasiyasına və ticarətin liberallaşdırılmasına, ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatına, o cümlədən, aqroemal sahəsinin inkişafına çox güclü təkan olacaqdır;

8. Ölkədə aqroemal sahəsinin inkişafı və dövlət tənzimləmələrinin daha da optimallaşdırılması üçün təklif və tövsiyələr.

Tədqiqatın elmi yeniliyi:

- Azərbaycanın aqroemal sahəsinin və müəssisələrinin vəziyyətinin təhlili aparılmış, ölkənin aqroemal sahəsində istehsal həcmnin azalmasına və bəzi sahələrdə hələ də davam edən durğunluğun səbəblərinə aydınlıq gətirilmiş, həmçinin yerli müəssisələrin səmərəliliyinin artırılmasının elmi-praktiki istiqamətləri formalaşdırılmış və inkişaf perspektivləri müəyyən edilmişdir;

- Aqroemal sahəsinin və bütövlükdə aqrar-sənaye kompleksinin mövcud vəziyyətinin inkişaf yollarının təhlili aparılıb, onun nəticələri kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sənayesinin dövlət dəstəyinə ciddi ehtiyacı olan yarım sahələrini müəyyən etməyə imkan verib;

- Aqroemal sahəsinin məhsullarının ölkə daxilində və eyni zamanda ixracı zamanı dünya bazarlarında rəqabətqabiliyyətliliyinin təmin edilməsi mövcud iqtisadi konyukturaya adekvat olduğu sübut edilmiş, mövcud problemlərin kompleks həll olunmasının yolları və zəruriliyi göstərilmişdir;

- Aqroemal müəssisələrinin yeni innovasiyalara əsaslanaraq maddi-texniki bazasının modernləşdirilməsi və inkişafının yüksəldilməsinə yönəldilmiş tövsiyələr və təkliflər hazırlanmışdır. Eyni zamanda aqroemal sahəsində yeni texnologiyaları idarə etmək üçün yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanmasında dövlətin səylərinin artırılması, işçi qüvvəsinin mobilliyinin artırılmasına maneələrin aradan qaldırılması istiqamətində həll yolları göstərilmişdir.

- Azərbaycanın kənd təsərrüfatının inkişafı üçün hazırda mövcud olan xammal-ixrac modelinin ölkənin aqrar-sənaye sahəsinin inovativ-investisiya modelinə uyğun və yüksək rəqabət qabiliyyətinə malik məhsulların istehsalına və ixracına istiqamətləndirilməsi strategiyasının daha məqsədəuyğun olması sübut edilmişdir.

- Ölkənin aqroemal sahəsi müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin inkişafında problem və maneələr göstərilmiş, bu sahənin inkişafı üçün strateji istiqamətlər müəyyənləşdirilmiş və bu istiqamətlər üzrə əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr verilmişdir.

- Kənd təsərrüfatı məhsullarının həcmünün aqroemal müəssisələrinin dayanıqlı fəaliyyətini xarakterizə edən göstəricilərə təsirinin riyazi-statistik modeli qurulmuşdur.

- Aqroemal müəssisələrinin innovativ və yüksək riskli layihələrinin həyata keçirilməsində digər investisiya mənbələri ilə müqayisədə mülkiyyətçilərin və investorların maraqlarını ən yaxşı şəkildə təmin edən mənbə kimi vençur kapitalından istifadənin prioritetliyi irəli sürülür.

- Yüngül və yeyinti sənayesi məhsulları bazarlarının tənzimlənməsi sahəsində aqroemal sahəsinin dövlət tənzimlənməsi alətlərinin və üsullarının təkmilləşdirilməsi, aqroemal müəssisələrinin maliyyələşdirilməsi probleminin həllinə özəl kapitalın cəlb edilməsi və digər əsas istiqamətlər əsaslandırılmışdır.

- Aqroemal müəssisələrinin dövriyyə kapitalının gücləndirilməsi üçün faktoring xidmətinin göstərilməsinin zəruriliyi ortaya qoyulmuş və faktoring maliyyələşməsinin maliyyə vəziyyətləri zəif olan müəssisələrin geniş spektri üçün satış həcmələrinin artırılmasında ən yaxşı resurs mənbəyi olması əsaslandırılmışdır.

- Ölkənin aqroemal sahəsinin səmərəliliyinin və rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində klasterlərin rolu, inkişaf perspektivləri və tətbiqinin zəruriliyi əsaslandırılmışdır.

- Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) daxil olması ölkə iqtisadiyyatının inkişafı, onun dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası, birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi məsələlərində çox önəm daşması göstərilmiş və ölkənin bu təşkilata daxil olması zəruriliyi elmi-praktik cəhətdən əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti: Ümumilikdə tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti aqroemal sahəsinin dövlət tənzimlənməsinin istər idarəetmə mexanizminin, istər maliyyə-kredit mexanizminin və istərsə də digər tənzimlənmə mexanizmlərinin təkmilləşdirməyə imkan verəcək əsas istiqamətlərin və konkret tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasından ibarətdir. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti aqroemal sahəsinin inkişafının dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsini zəruri edən konkret amillər və iqtisadi mühit şərtlərinin sistemləşdirilməsindən və bu təkmilləşdirilmə üsullarının işlənilib hazırlanmasıdır.

Praktiki əhəmiyyəti:

- Əldə edilmiş nəticələr elmi müəssisələr tərəfindən aqroemal sektorunun inkişaf proqramlarının işlənilib hazırlanmasında, dövlət tənzimləmə mexanizmlərinin tətbiq edildiyi qərarların hazırlanmasında, eyni zamanda, rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi, idxalın yerli istehsal ilə əvəz edilməsi istiqamətində fəaliyyətin gücləndirilməsi və aqroemal sahəsinin inkişafının innovasiya-investisiya modelinə keçid üçün metodoloji vasitə kimi istifadə etmək olar.

- Azərbaycanda aqroemal sahəsinin inkişaf strategiyalarında sektorial klaster subyektlərinin konseptual modellərinin və proqramların işlənilib hazırlanmasında perspektiv istiqamət kimi istifadə etmək olar;

- ÜTT-yə üzv olmaq kontekstində aqroemal sahəsinin inkişafının perspektivlərini və əsaslandırılmış uzunmüddətli ssenarilərini müəyyən etmək üçün istifadə etmək olar.

- Dissertasiyada faktoring krediti və vençur investisiya sisteminin formalaşdırılmasına dair işlənilib hazırlanmış təkliflər aqrar-sənaye müəssisələri, banklar və vençur investisiya institutları tərəfindən təcrübədə istifadə oluna bilər.

- Dissertasiyada yer alan tövsiyələr və nəticələr aqroemal sahəsində dövlət tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi proseslərində gələcək inkişaf üçün baza kimi istifadə edilə bilər.

Abrobasıyası və tətbiqi: Dissertasiyanın əsas nəzəri müddəaları, praktik nəticələr və tövsiyələri aşağıdakı beynəlxalq və

respublika konfranslarına təqdim edilmiş və həmin konfransların materiallarında çap edilmişdir:

Azərbaycanda torpaq islahatı-20 “Nailiyyətlər və perspektivlər” mövzusunda ümumrespublika elmi-praktik konfransı (Bakı 2016)

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinə həsr olunmuş “Müstəqil Azərbaycan dövlətinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi aqrar sahənin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi problemləri” mövzusunda elmi-praktik konfrans (Bakı 2018)

“Azərbaycan iqtisadiyyatı qlobal dünya iqtisadiyyatında dəyişikliklər dövründə” mövzusunda elmi konfrans (Bakı 2019)

“Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının davamlı inkişafında innovasiyaların rolu” mövzusunda respublika elmi konfransı (Naxçıvan 2020)

“Science and Global Studies” (Elm və Qlobal Tədqiqatlar) VII Beynəlxalq elmi konfrans (Praqa, Çexiya 2020)

“Science and Global Studies” (Elm və Qlobal Tədqiqatlar) VIII Beynəlxalq elmi konfrans (Praqa, Çexiya 2021)

“Modern directions of scientific research development” (“Elmi tədqiqatların inkişafının müasir istiqamətləri”) VII Beynəlxalq elmi-praktik konfrans (Çıxaqo, ABŞ 2021)

“International scientific innovations in human life” (“İnsan həyatında beynəlxalq elmi yeniliklər”) (Mançester, Böyük Britaniya 2022)

“Müasir təbiət və iqtisad elmlərinin aktual problemləri” Beynəlxalq Elmi konfransı (Gəncə 2022)

“İqtisadi inkişafda qlobal çağırışlar və perspektivlər” Respublika elmi-praktik konfrans (Bakı, Qərbi Kaspi Universiteti 2022)

“Keyfiyyət təminatı rəqabətqabiliyyətli iqtisadi inkişafın əsas amili kimi” Beynəlxalq elmi-praktiki konfrans (Bakı, Bakı Biznes Universiteti 2022)

Tədqiqatın mövzusu üzrə resenziyalı elmi jurnallarda ümumilikdə 16 məqalə, o cümlədən, Scopus beynəlxalq bibliometrik məlumat bazasında indeksləşdirilmiş jurnallarda 1 məqalə, Web of Science beynəlxalq bibliometrik məlumat bazasında (РИИЦ) 1 məqalə, həmçinin 1 fərdi və 1 kollektiv monoqrafiya dərc edilmişdir.

Beynəlxalq və respublika elmi konfranslarda 10 çıxış, məqalə və tezislərlə iştirak etmiş və konfrans materiallarında çap edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı: Azərbaycan Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat institutu

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin və işinin həcmi: Tədqiqatın məntiqinə uyğun olaraq dissertasiya işinin həcmi cədvəllər, şəkillər, diaqramlar və istifadə edilmiş ədəbiyyatlar, əlavələr, ixtisar və şərti işarələrin siyahısı nəzərə alınmadan, cəmi 428304 işarə təşkil edir. Strukturuna görə giriş (20387 işarə), dörd fəsil (1-ci fəsil 57764 işarə, 2-ci fəsil 120625 işarə, 3-cü fəsil 109967 işarə, 4-cü fəsil 91619 işarə), nəticə (27942 işarə), istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından, əlavələrdən, ixtisar və şərti işarələrin siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işində ümumilikdə 49 cədvəl, 6 qrafik və 25 şəkil tərtib edilib.

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ

I FƏSİL. AQRQEMAL SAHƏSİNİN İNKİŞAFININ DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

- 1.1. Aqroemal sahəsinin inkişafının dövlət tənzimlənməsinin mahiyyəti, nəzəri əsasları və inkişaf tarixi
- 1.2. Aqroemal sahəsinin dövlət tənzimlənməsinin metodları və prinsipləri
- 1.3. Aqroemal sahəsinin dövlət tənzimlənməsi sahəsində beynəlxalq təcrübə

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA AQRQEMAL SAHƏSİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

- 2.1. Aqroemal sahəsinin xammal bazasının mövcud durumunun təhlili
- 2.2. Aqroemal sahəsinin mövcud inkişaf meyillərinin qiymətləndirilməsi
- 2.3. Aqroemal sahəsinin müəssisələri ilə təchizatçılar və istehlakçılar arasında münasibətlərin transformasiyası

2.4. Aqroemal sahəsinin müəssisələrinin fəaliyyətinin ölkənin kənd təsərrüfatının inkişafına təsirinin riyazi-statistik qiymətləndirilməsi

III FƏSİL. AQRÖEMAL SAHƏSİNİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN MÖVCUD İQTİSADI MEXANİZMİNİN FORMALAŞDIRILMASI PRİNSİPLƏRİ

3.1. Aqroemal məhsulları istehsalının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi mexanizmləri və tənzimlənməsi prinsipləri

3.2. Aqroemal məhsullarının satış bazarında rəqabət mühiti mexanizminin təkmilləşdirilməsi

3.3. Aqroemal sahəsinin innovasiya potensialının səmərəli istifadə edilməsi istiqamətləri

3.4. Aqroemal sahəsinin ölkənin yüngül və yeyinti sənayesinin intensiv inkişafındakı mövqeyinin gücləndirilməsi

IV FƏSİL. AQRÖEMAL SAHƏSİNİN İQTİSADI İNKİŞAFININ QLOBAL İNKİŞAF MEYLLƏRİNƏ UYGUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

4.1. Aqroemal sahəsinin səmərəli idarəetmə mexanizminin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi

4.2. Aqroemal sahəsinin inkişafının maliyyə-kredit mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi

4.3. Aqroemal sahəsinin dayanıqlı inkişafının təmin edilməsinin dövlət tənzimlənməsi

NƏTİCƏ

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

ƏLAVƏLƏR

İXTİSAR VƏ ŞƏRTİ İŞARƏLƏRİN SİYAHISI

MÜDAFİƏYƏ ÇIXARILAN ƏSAS MÜDDƏALAR

1-ci müddəa: Aqroemal sahəsinin dayanıqlı inkişafını təmin etmək üçün dövlət tənzimlənməsi sisteminin xammal və məhsul istehsalı üzrə əsas strateji hədəflərinin müəyyən edilməsinə ehtiyac duyulur;

ASK-nin əsas sektoru olan aqroemal bölməsi Azərbaycan iqtisadiyyatının, o cümlədən, kənd təsərrüfatının aparıcı sahələrindən biridir. Aqroemal sahəsi çox müxtəlif çeşiddə ərzaq məhsulları və eyni zamanda yüngül sənaye üçün xammal istehsal etmək qabiliyyətindədir. Emal sənayesinin dayanıqlı inkişafı kənd təsərrüfatının inkişafına birbaşa təsir edir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 02 fevral 2021-ci il tarixli Sərəncamı ilə “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetləri” adlı sənəd təsdiq edilmişdir.¹ Bu sərəncam əsasında növbəti (2021-2030) onillikdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına dair beş hədəf və bu hədəflərə uyğun althədəflər qarşıya qoyulmuşdur. Bu məqsədlərə uyğun olaraq qarşıdan gələn on il ərzində ölkənin davamlı və inklüziv inkişafının təmin edilməsi üçün möhkəm iqtisadi baza yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatın inkişafı, idxaldan asılılığın azaldılması, qeyri-neft sektorunda ixracın artırılması, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə iqtisadiyyatın dirçəldilməsi, ölkədə yaşıl iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi əsas məqsədlər kimi nəzərdə tutulur. Aqroemal sahəsi həm kənd təsərrüfatının inkişafındakı roluna görə və həm də əmək tutumluğu yüksək olduğu üçün bu məqsədlərin həyata keçirilməsində əsas həlqələrdən sayılır.

Aqroemal sahəsinin dövlət tənzimlənmələri mexanizminin təkmilləşmələri aşağıdakı əsas istiqamətləri əhatə etməlidir:

¹ Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər: [Elektron resurs] / President.az. – 02 fevral, 2021. URL: <https://president.az/az/articles/view/50474>

Cədvəl 1 Aqroemal sahəsində dövlət tənzimlənmələrinin əsas istiqamətləri

Müəssisənin fəaliyyətində əsas proseslər	Dövlət tənzimləmə vasitələrinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri
Xammal təminatında	- yerli kənd təsərrüfatı istehsalının həcmnin və keyfiyyətinin artırılması; - yerli kənd təsərrüfatı xammalı bazarında qiymətlərin sabitləşməsi və optimallaşdırılması siyasəti
İstehsal	-aqroemal müəssisələrinin əsas istehsal fondlarının yenilənməsinin stimullaşdırılması; -innovativ texnologiyalardan istifadənin stimullaşdırılması;
Satış	- təkmilləşdirmə: • yerli aqroemal məhsulları bazarının tənzimlənməsi; • antiinhisar tənzimləmə alətləri; • yerli istehsalçıların maraqlarının müdafiəsi məqsədi ilə gömrük-tarif siyasətinin tənzimlənməsi; - ixracyönlü məhsul istehsalı məqsədi ilə effektiv həvəsləndirmə vasitələrinin yaradılması
Loqistika	-yanacağın qiymətlərini sabitləşdirməklə nəqliyyat xidmətlərinin qiymətlərinin optimallaşdırılması; - yeni logistik texnologiyaların tətbiqi ilə saxlama anbarlarının effektivliyinin artırılması; - nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı;
Marketing	- aqroemal məhsulları bazarında qiymətlərin optimallaşdırılması və sabitləşdirilməsi;
Maliyyə təminatı	- kreditlərin, o cümlədən, uzunmüddətli kreditlərin əlçatanlığının təmin edilməsi; - faktoring xidmətinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi; - aqroemal sahəsinin az rentabelli və iqtisadi

	cəhətdən geridə qalmış alt sahələrinə maliyyə dəstəyi; - özəl kapitalın aqroemal sahəsinə daha aktiv cəlb edilməsi;
--	--

Mənbə: müəllifin tərtibatı (diss. bax Cədvəl 4.2.1)

Cədvəl 1-dən görüldüyü kimi tənzimlənmə aləti kimi subsidiyalaşma, subvensiya və dotasiya verilməsi göstərilməmişdir. Bildiyimiz kimi hər üç alət qeyri-bazar metodudur ki, dünya ölkələri bu üsullardan tədricən imtina edir və yerini tənzimlənmənin bazar alətlərinə verir.

Fikrimizcə, bu daha düzgündür, yəni “ehtiyacı olana balıq vermə, balıq tutmağı öyrət” prinsipi daha effektiv və daha davamlı və rəqəbətqabiliyyətli olur. Ona görə də dövlət dəstəyinin birbaşa üsulları yerini iqtisadiyyatı tənzimlənmənin bazar üsullarına verməlidir.

Aqroemal sahəsinin əsas xammal bazası kənd təsərrüfatı sektorudur. Kənd təsərrüfatı tarix boyu, bütün zamanlarda hər bir dövlətin təbii, iqtisadi, insani və etnik-mədəni potensialına təsir göstərən ən mühüm sahələrdən biri olub və olaraq da qalır. Azərbaycanın Bakı, Sumqayıt, Gəncə, Mingəçevir şəhərləri istisna olmaqla qalan bütün bölgələri aqrar xarakter daşıyır. Kənd yerlərində hələ də həllini tapmamış bir çox problemlər mövcuddur və bu səbəbdən də kənd əhalisinin həyat səviyyəsi və eyni zamanda həyat keyfiyyəti şəhərlərdəki həyat səviyyəsindən və keyfiyyətindən əhəmiyyətli dərəcədə geri qalır.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatının ümumi istehsal həcmi 2022-ci ildə cari qiymətlərlə 11,0 mld. (6,5 mld.\$.) manat təşkil edib. Kənd təsərrüfatı məşğul əhalinin sayına görə ölkədə birinci yerdədir. Burada 1,75 mln. nəfər adam çalışır ki, bu da məşğulluğun 35,8%-i deməkdir, bununla yanaşı kənd təsərrüfatı ÜDM-in 4,8 %-ni təşkil edir.

Azərbaycanda 1990-2022-ci illər ərzində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcmi və adambaşına düşən məhsulun dinamikasından görüldüyü kimi müstəqilliyin ilk illərində baş vermiş istehsal həcmlərinin azalması sonralar əksər məhsul növlərinin istehsal həcmələrinin artması ilə əvəz olunmağa

başlanmışdır. 2022-ci ildə 1990-cı ilə nisbətən taxıl istehsalı 2,2 dəfə, buğda istehsalı 1,8 dəfə, kartof istehsalı 5,8 dəfə, ət istehsalı 2,1 dəfə, süd istehsalı 2,3 dəfə, yumurta istehsalı 2 dəfə artmışdır. Şəkər çuğunduru ölkədə yeni sahə kimi 2005-ci ildən yetişdirilməyə başlanmış, 2022-ci ildə illik istehsal 211 min tona çatdırılmışdır. Qeyd etməliyik ki, son illər kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artım səviyyəsində qeyri-sabitlik müşahidə olunur. Taxıl istehsalı 2022-ci ildə 2019-cu ilə nisbətən 461 min ton, buğda istehsalı isə 484 min ton azalmışdır. Şəkər çuğunduru istehsalı 2017-ci ildə daha yüksək 410 min ton olmuşdur. 2022-ci ildə bu məhsul 2017-ci ilə nisbətən 1,9 dəfə azalaraq 210,6 min ton olmuşdur.

Heyvandarlıq məhsullarının istehsalında artım dinamikası demək olar ki, sabitdir. 1995-ci ildən sonra hər il mütəmadi olaraq bu məhsulların istehsalı artır. Bunun əsas səbəbi həm ekstensiv inkişaf, yəni heyvandarlıq sürülərinin baş sayının artırılması, eyni zamanda intensiv inkişaf, yəni sürü tərkibinin daha məhsuldar cins mal-qaranın xeyrinə dəyişdirilməsi olmuşdur.

Təəssüf ki, son 32 illik dövr ərzində (1990-2022) kənd təsərrüfatının digər sahələrində olan artım dinamikasını texniki bitkilərə şamil etmək olmur. Belə ki, 2022-ci ildə 1990-cı ilə nisbətən pambıq istehsalı 1,7 dəfə, üzüm istehsalı 5,6 dəfə, tütün istehsalı 10,4 dəfə, çay istehsalı isə 30,7 dəfə azalmışdır. Onu da qeyd etməliyik ki, adlarını çəkdiyimiz məhsullar daha gəlirlidir və bu nöqteyi nəzərdən onların istehsalı artırılmalı və 1990-cı il səviyyəsinə çatdırılmalıdır.²

Qeyd etməliyik ki, görülən tədbirlər nəticəsində son 12 ildə bu məhsulların istehsalı sürətlə artmağa başlamışdır. 2010-cu ilə nisbətən 2022-ci ildə pambıq istehsalı 8,4 dəfə, üzüm istehsalı 1,6 dəfə, tütün istehsalı 1,6 dəfə, çay istehsalı isə 1,8 dəfə artmışdır. Son 12 ilin dinamikası onu deməyə əsas verir ki, artıq həm dövlətin və həm də sahibkarların bu sahəyə marağı ciddi sürətdə artmışdır. Ancaq bu göstəricilər ölkənin potensialı müqabilində çox azdır.

2-ci müddəə: Ölkədə bir çox ərzaq məhsullarının idxaldan asılılığının çox olması aqroemal sahəsinin inkişafını və bazarın

² Azərbaycan rəqəmlərdə 1995 AR DSK – Bakı: “Səda” nəşriyyatı, - 1996. – s.259.

qorunması alətlərindən istifadə edilməsi zəruriliyini ortaya qoyur;

Ölkənin ərzaq bazarında bir çox məhsullarda, o cümlədən, unüyütmə sənayesində, çay, bitki yağları, makaron və s. məhsullarının xammal bazarında idxal məhsulları dominantlıq edir, başqa sözlə idxaldan asılılıq çox yüksəkdir.

Cədvəl 2 2022-ci ildə agroemal məhsulları üzrə idxaldan asılılıq, min t.

Göstəricilər	Cəmi istehlak	İdxal	İdxaldan asılılıq %-lə
Bütün növ ət və ət məhsulları	424,6	61,5*	14%
Kərə yağı	41,8	17,3	41%
Şəkər xammalı	545,3	322,2	59%
Şəkər	275,8	48,4	17%
Buğda	1820,7	1293,0	71%
Çay	14,1**	14,4***	102%
Düyü	60,4	50,2	83%
Makaron	35,3	21,4	64%
Bitki yağları	85,3	46,1	54%
Saflaşdırılmamış xam bitki yağları		96,4	
Balıq və balıq məhsulları	76,5	17,2	22%

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/food_balances/ 2023 və <https://customs.gov.az/az/faydali/gomruk-statistikasi/en-cox-idxal-olunan-mallar> 2023 məlumatları əsasında müəllifin tərtibatı (diss.bax Cədvəl 2.3.2)

**2022-ci ildə digər ölkələrdən 49,8 min baş iribuynuzlu mal-qara alınmışdır. Bu mal-qaranın 88%-i (əsasən Gürcüstandan alınan 39,8 min baş) bir müddət saxlanılıb ət üçün kəsilir. Əvvəlki illərdə bu rəqəm 2 dəfədən çox idi.*

*** Bura ixrac da daxildir.*

**** Buraya fermentləşdirilmiş və qismən fermentləşdirilmiş, emal üçün idxal olunmuş qara çay da daxildir.*

Cədvəl 2-dən də göründüyü kimi ölkədə qida məhsulları üzrə idxaldan asılılıq kifayət qədər yüksəkdir. Bu asılılıq kərə yağı, şəkər xammalı, ərzaq buğdası, makaron, düyü, çay, bitki yağlarında xüsusilə çoxdur. DSK–nin bəzi məlumatlarında qarışıqlıq var, belə ki, buğda məhsulu üzrə istehlak edilmiş məhsulun tərkibində un və yarma istehsalı birlikdə göstərilir və ona görə də idxal olunan buğdanın həcmində un istehsalına sərf olunan hissəsini ayırd etmək olmur. Əslində isə idxal olunan ərzaq buğdasının demək olar ki, hamısı un istehsalına sərf edilir. 2022-ci ildə ölkədə 1365 min ton un istehsal edilmişdir. İdxal ərzaq buğdasının un istehsalına istifadə edildiyini nəzərə alsaq, deməli, unüyütmə sənayemiz həmin ildə 74% idxaldan asılı olmuşdur. Bu rəqəm müxtəlif illərdə 70%-85% arasında dəyişilir.

Bitki yağları üzrə asılılıq əslində 100%-dir, belə ki, birbaşa istehlak olunan məhsulların 54%-i idxal olunur. Eyni zamanda ölkədə “Azərsun” holdinqə məxsus mövcud bitki yağı istehsal edən zavodlar idxal olunan saflaşdırılmamış xam bitki yağları xammalı ilə işləyirlər.

Qida məhsulları üzrə idxaldan asılılıq dövlətin iqtisadiyyatını da asılı edir. Ölkəmizdə qida sənayesi üzrə idxaldan qurtulmaq üçün çox əlverişli şərait mövcuddur və bundan ötəri dövlətin tənzimlənmə mexanizmləri işə düşməli, daxili bazarın qorunması və yerli istehsalın artırılması üçün ciddi tədbirlər görülməlidir.

Eyni vəziyyət siqaret istehsalına da aiddir. Ölkədə olan siqaret zavodları keyfiyyəti ilə şöhrət qazanmış Azərbaycan tütünündən imtina edərək, daha ucuz idxal olunan tütün və tütünün sənaye əvəzedicilərinə üstünlük verirlər. Bu zavodlar demək olar ki, tamamilə idxal xammalı hesabına fəaliyyət göstərirlər.

Aqroemal məhsullarının idxaldan asılılığının bir səbəbini də ölkəyə idxal olunan məhsulların daxili bazarda çox yüksək qiymətə satılmasında axtarmaq lazımdır. Aşağıdakı cədvəldə aqroemal sahəsinin bir çox ərzaq və qeyri-ərzaq mallarının idxal qiymətləri ilə pərakəndə satış qiymətləri arasında fərq göstərilmişdir.

Cədvəl 3 Bəzi aqrar-sənaye məhsullarının idxal və satış qiymətləri 2022-ci il

Göstəricilər	İdxal qiyməti man.	Orta pərakəndə satış qiyməti man.	Müqayisə (+ -)
Mal əti kq.	7,66	12,91	+1,69 dəfə
Quş əti kq.	2,67	5,54	+2,1 dəfə
Təzə və dondurulmuş balıq kq.	4,09	7,75	+1,9 dəfə
Kərə yağı və digər süd yağları kq.	9,91	19,07	+1,9 dəfə
Cay kq.	8,90	22,46	+2,5 dəfə
Buğda unu kq.	0,60	1,43	+2,4 dəfə
Bitki yağları 1 litr.	2,85	Zeytun yağı- 14,14 Günəbaxan yağı- 5,27 Qarğıdalı yağı- 6,79	Orta rəqəmlə +3,1 dəfə
Siqaret 1 qutu (20 əd.)	0,71	2,55	+3,6 dəfə
Pambıq parçalar 1kv.m.	0,66	3,75	+5,7 dəfə
Ayaqqabı 1 cüt	4,72	25,80 (orta)	+5,5 dəfə
Kolbasa	5,26	14,75 (orta)	2,8dəfə

Mənbə: DSK “Azərbaycanda qiymətlər” 2023 s.39. və DGK “Gömrük statistikasi” 2022

<https://customs.gov.az/az/faydali/gomruk-statistikasi/en-cox-idxal-olunan-mallar> məlumatları əsasında müəllifin tərtibatı (diss. bax Cədvəl 2.3.3)

Cədvəl 3-dən görüldüyü kimi bir çox qida və yüngül sənaye məhsullarında idxal qiymətləri ilə pərakəndə satış qiymətləri arasında fərq həddindən artıq böyükdür. Xüsusilə də, ayaqqabı sənayesində vəziyyət daha açınacaqlıdır. Ölkədə ayaqqabı istehsalı üçün əsas xammal olan gön-dəri sektorunun çox güclü dövlət dəstəyinə ehtiyacı vardır. Ölkədə bir ildə ixrac istisna olmaqla, kəsilən mal-qara gönlərinin 35%-i, qoyun-quzu dərilərinin isə 16%-i emala

verilir. Emal olunmuş həmin gön və dərilərin də əksəriyyət hissəsi xammal kimi ixrac olunur. Ölkədə ayaqqabı istehsal edən müasir tipli, əhalinin tələbatını ödəyə biləcək ayaqqabı fabriki yoxdur. Nəticədə ölkənin ayaqqabı bazarı tamamilə, daha dəqiq desək, 98% idxaldan asılı vəziyyətə düşmüşdür. Fikrimizcə, ayaqqabı sənayesinin bu vəziyyətə düşməsinin səbəbini idxal və pərakəndə satış qiymətləri arasında olan çox böyük fərqdə axtarmaq lazımdır. Belə ki, DSK-nin məlumatlarından məlum olur ki, ölkəyə 2022-ci ildə 155,5 milyon manatlıq ayaqqabı idxal olunmuş və yerli bazarda təxminən 826 milyon manata satılmışdır. Göründüyü kimi fərq həddindən artıq böyükdür.

İdxalın əvəzlənməsi məsələsində dövlətin üzərinə düşən digər vəzifə dövlət satınalmalarının yalnız yerli ərzaq məhsulları ilə tam təmin olunmasına keçiddir. Ölkədə dövlət tərəfindən satın alınan ərzaq mallarının həcmi kifayət qədər böyükdür və müəyyən qədər idxal məhsullarından istifadə edilir.

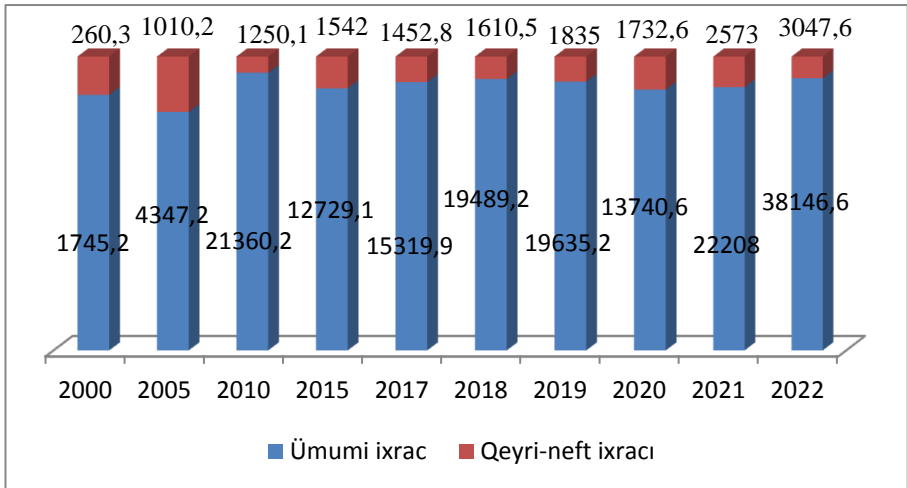
Ölkədə aqroemal sahəsinin inkişaf etdirilməsi üçün müəyyən edilmiş tendensiyalar ümumilikdə aqrar-sənaye kompleksinin inkişafının dövlət tənzimlənməsi mexanizmlərinin optimallaşdırılmasını zəruri edir ki, bu da həm optimal istehsal strukturunun formalaşdırılmasına, həm də idarəetmənin bütün formalarının tarazlı inkişafına yönəldilməlidir.

3-cü müddəa: Aqroemal sahəsinin davamlı inkişafının təmin edilməsi sahibkarlıq mühitinin və rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsini tələb edir;

Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatı sisteminə inteqrasiyası milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyi məsələlərini xüsusi olaraq aktual edir. Bu təhlükəsizlik ölkə daxili aqrar-ərzaq bazarı məhsullarının rəqabətqabiliyyətliliyinə tamamilə aiddir. Azərbaycanın tezliklə ÜTT-yə daxil olacağı perspektivi ilə əlaqədar gözlənilən milli iqtisadiyyatın açıqlıq dərəcəsinin yüksəldilməsi aqroemal məhsullarının rəqabətqabiliyyətliliyinin təmin edilməsi üçün effektiv mexanizmin formalaşdırılmasını tələb edir. Ona görə də ölkənin aqroemal məhsullarını istehsal edən müəssisələri nəyin bahasına olursa istehsalı artırmalı deyil, yalnız rəqabətə davamlı olan məhsulların istehsalına çalışmalıdırlar.

Praktikadan məlumdur ki, aqroemal müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətinin artırılması istiqamətində bir çox çətinliklər və problemlər dayanır. Bunun əsas səbəblərindən biri müəssisələrin dəqiq strateji planların olmaması, maliyyə-iqtisadi və sosial məqsədlərin olmaması, o cümlədən, istehsalçıdan asılı olmayan səbəblər, yəni bürokratiya, inhisarçılıq və məmur sahibkarlığının hələlik fəaliyyətdə olmasıdır. İstehsal olunan məhsul kəmiyyət göstəricilərinin artırılmasına deyil, istehlakçı məmnunluğuna hesablanmalıdır. Məhz qlobal alıcıların məmnunluğuna istiqamətlənmiş istehsal müəssisələri rəqabətqabiliyyətli edir. Ona görə də istehsal edilən məhsul və xidmətlərin dünya bazarına çıxarılması və təqdim edilməsi qabiliyyəti müəssisələrin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır.

Ölkədə mövcud aqroemal müəssisələrin rəqabət qabiliyyətliliyinin əsas göstəricilərindən biri bu məhsulların ixrac qabiliyyəti ilə bağlıdır. Son 22 ildə ölkənin ümumi ixrac dinamikası bu fikrə aydınlıq gətirə bilər.

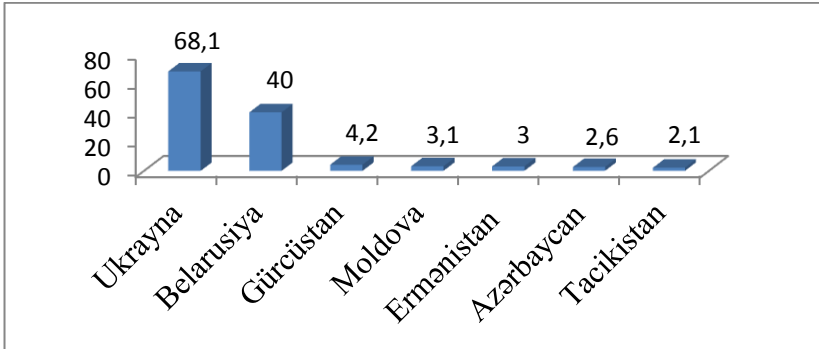

Şəkil 1 Azərbaycanın ixrac dinamikası. mln. dollar

Mənbə: DSK İqtisadi statistika “Ticarət” 2023
<https://www.stat.gov.az/source/trade/> və DGK
https://customs.gov.az/uploads/foreign/2022/2022_12.pdf?v=167464815 məlumatları əsasında müəllifin tərtibatı (diss. bax Şəkil 3.1.1)

Şəkil 1-dən göründüyü kimi ölkədən ixrac olunan məhsulların əmtəə tərkibi əsasən xam neftdən ibarətdir. Döğrudür, qeyri-neft məhsullarının ixracı 2020-ci ildə 2000-ci ilə nisbətən 11 dəfə artmışdır, ancaq 22 il öncə, yəni 2000-ci ildə ixrac olunan qeyri-neft məhsullarının xüsusi çəkisi ümumi ixracın 15%-ni təşkil edirdisə, bu rəqəm 2022-ci ildə 7,5%-ə düşmüşdür. Ümumiyyətlə, ölkənin qeyri-neft sektorunun potensial imkanları qarşısında 3 mld. dollar ixrac çox aşağı göstəricidir.

Azərbaycanın qeyri-neft məhsulları ixracını nefti olmayan Gürcüstan və MDB ölkələri ilə müqayisə etsək mənzərə bizə daha aydın olar. Çünki qeyri-neft sektorunun məhsul ixracının həcmi, resurs satışından fərqli olaraq, ölkədə milli məhsulların rəqəbatqabiliyyətliliyin əsas göstəricilərindən birini hesab etmək olar.

Şəkil 2 2021-ci ildə neft istehsalı olmayan Gürcüstan və MDB ölkələri ilə Azərbaycanın qeyri-neft ixracının müqayisəsi. mld. dollar

Mənbə: DSK İqtisadi statistika “Ticarət” 2023 16.

<https://www.stat.gov.az/source/trade/> məlumatları əsasında müəllifin tərtibatı (diss. bax Şəkil 3.1.2)

Şəkil 2-dən məlum olur ki, neft istehsalı olmayan ölkələrin ixrac məhsullarının həcmi, Tacikistan istisna olmaqla, Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun ixracını üstələyir, hansı ki, burada elə ölkələr vardır ki, (Gürcüstan, Ermənistan, Moldova) onlar həm ərazisinə görə və həm də əhəlisinin sayına görə bizim ölkəyə nisbətən əhəmiyyətli dərəcədə kiçik göstəricilərə malikdirlər.

Azərbaycanda aqroemal sənayesi müəssisələri demək olar ki, tamamilə özəl sektorda fəaliyyət göstərir. Bu sektorun inkişafı istehsal olunmuş məhsulların rəqabət qabiliyyətliliyinə müsbət təsir göstərir və paralel olaraq rəqabətqabiliyyətli məhsulun da ixracını stimullaşdırır.

Cədvəl 4 Aqroemal sahəsində ayrı-ayrı məhsulların ixrac dinamikası

Göstəricilər	2010	2015	2018	2019	2020	2021	2022	2022 il 2010 il müqayisə +/-
Çay ton	8126	4287	1367	1506	1357	1116	1780	-4,6dəfə
Bitki yağları ton	27934	23469	10842	8219	14043	11889	7903	-3,5dəfə
Şəkər min ton	204	221	44	62	61	59	55	-3,7dəfə
Meyvə və tərəvəz konservləri min ton	4,7	2,9	6,7	6,9	7,2	8,5	8,5	181%
Meyvə və tərəvəz şirələri min ton	18,7	6,7	7,5	9,9	11,9	12,7	11,2	-40%
Təbii üzüm şərabları min dkl.	224	195	658	532	227	263	301	134%
Tünd spirtli içkilər min dkl.	323	370	142	299	160	259	289	-11%
Siqaret mln.ədəd	116	158	134	184	461	316	634	5,5dəfə

Mənbə: DSK İqtisadi statistika "Ticarət" 2023 16. <https://www.stat.gov.az/source/trade/> məlumatları əsasında müəllifin tərtibatı (diss. bax Cədvəl 3.1.1)

Cədvəl 4-də son 12 ildə aqroemal sektorunun əsas məhsullarının ixrac dinamikası göstərilmişdir. Göründüyü kimi çay məhsulunun ixracında 2010-2015-ci illər arasında müəyyən nailiyyətlər əldə edilmişdirsə də son illər bu göstərici ilbəil sürətlə azalır. 2022-ci ildə çay ixracı 2010-cu ilə nisbətən 4,6 dəfə azalmışdır, ancaq əvvəlki ilə nisbətən 1,6 dəfə artmışdır. Bu məhsul, əsasən, Gürcüstan, Ukrayna və Rusiyaya ixrac olunur.

Eyni vəziyyət şəkər ixracında da mövcuddur. Bildiyimiz kimi şəkər istehsalı bizim ölkəmizdə yeni sahədir. 2006-cı ildən İmişli şəkər zavodu fəaliyyətə başlamış və şəkər ölkə əhalisinin tələbatını ödəməklə əlaqədar həm də ixrac edilməyə başlamışdır. Təkcə 2010-cu ildə 204 min ton şəkər ixrac edilmişdir ki, nəticədə həmin il ölkəyə bu əməliyyatdan 146 mln. dollar valyuta daxil olmuşdur. Ancaq son illər şəkər ixracı mütəmadi olaraq azalmağa başlamışdır. 2022-ci ildə ixrac 2010-cu ilə nisbətən 3,7 dəfə azalaraq 55 min tona çatmışdır.

Ümumilikdə ölkədə əsas aqroemal məhsullarının ixrac həcmi azalmağa meyllidir. Bu əsasən ölkə daxilində istehsalın azalması və istehsal olunan məhsullarının dünya bazarında mövcud olan anoloji məhsulların müqabilində rəqabətqabiliyyətli olmaması ilə əlaqədardır. Buna görə də bu məhsullar dünya bazarında öz yerlərini tapa bilmirlər.

Ona görə də Azərbaycanda aqroemal müəssisələrinin normal fəaliyyət göstərməsi üçün bazar şəraiti onların rəqabət qabiliyyəti probleminin həllinə yeni strateji yanaşmalar tələb edir. Eyni zamanda müəssisələrin bazar mühitində fəaliyyətinin səmərəliliyi onların hər birinin öz inkişafı üçün yollar axtarışını və rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün öz strategiyasının işlənilməsinə hazırlanmasını tələb edir.

Müddəa 4: Kənd təsərrüfatına ayrılan subsidiyaların son nəticəyə görə, daha doğrusu, əmtəəlik məhsula görə verilməlidir ki, bu da məhsuldarlığın və keyfiyyətin artması istiqamətində güclü stimula yaradar, aqroemal müəssisələrinin xammal üzrə idxaldan asılılığını qismən azaldar; Azərbaycanda faktoring krediti və vençur investisiya sisteminin formalaşdırılması, inkişafı və onların aqroemal müəssisələrində tətbiqi zərurəti günün tələbinə çevrilmişdir;

Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sahəsində verilən subsidiyaların təkmilləşdirilməsinə ehtiyac var, çünki bu subsidiyalar məhsuldarlığın artmasını, məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsini və rəqabətqabiliyyətliliyin gücləndirilməsini stimullaşdırmır. Subsidiyalar əkin sahəsinə görə verildiyi üçün maraqlı əkin sahəsinin genişləndirilməsinə, yəni ekstensiv inkişafa yönəlmiş, məhsuldarlıq, keyfiyyət kimi göstəricilər arxa plana düşmüşdür. Bunu ölkədə təxminən bir milyon hektar taxıl əkinini müqabilində hələ də keyfiyyətli ərzaq buğdası istehsal edə bilməməyimiz və yerli ərzaq buğdası bazarının idxaldan asılı vəziyyətdə olması və uzun illər məhsuldarlıq rəqəmlərinin aşağı səviyyədə olması sübut edir. Təkcə 2022-ci ildə dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına ümumilikdə 159,5 mln. manat məbləğində subsidiya verilmişdir.

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, kənd təsərrüfatına ayrılan subsidiyalar bitkiçilikdə əkin sahəsinə görə verildiyi üçün məhsuldarlığın artmasına, məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına stimulyar yaratmayıb.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatına verilən subsidiyaların son nəticəyə görə, yəni əldə edilən məhsula görə verilməsi həm məhsuldarlığı stimullaşdırır və həm də torpaqdan daha effektiv istifadəyə gətirib çıxarardı. Ona görə də, fikrimizcə, ölkədə subsidiyaların verilməsi mexanizminə yenidən baxılmalı, bitkiçilikdə əkin sahəsinin həcminə görə yox, heyvandarlıqda alınan hər baş buzova görə yox, əmtəəlik məhsula görə verilməsi daha məqsədəuyğun olardı.

Dünya təcrübəsində kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyinin azaldılması, ixrac məhsullarına subsidiyaların verilməsinin ləğv edilməsi tendensiyası müşahidə olunur. Kanada, Yeni Zelandiya, Avstraliya, Latin Amerikası ölkələrində kənd təsərrüfatı ticarətinin liberallaşdırılmasına daha çox üstünlük verilir. Subsidiyaların bazar tənzimlənmələri ilə əvəz edilməsi fermerlərin məhsuldarlığı artırmaq, maya dəyərini aşağı salmaq, kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərini yaxşılaşdırmaq haqqında düşünməyə vadar edir və adlarını qeyd etdiyimiz ölkələrdə subsidiyaların ləğv edilməsi ilə buna nail olublar.

Aqroemal sahəsində dövlət tənzimlənməsi mexanizmləri içərisində dövlət dəstəyi ən təsirli vasitə olaraq qalır. Ümumiyyətlə, dövlət dəstəyinə ehtiyacı olan müəssisələri 3 qrupa bölmək olar.

1. dövlət dəstəyinə ehtiyacı olan və zərərlə işləyən müəssisələr

2. dövriyyə kapitalına ehtiyacı olan və kiçik gəlirlə işləyən müəssisələr;

3. istehsalı genişləndirmək üçün investisiyalara ehtiyacı olan və gəlirlə işləyən müəssisələr.

Zərərlə işləyən müəssisələr ölkə və ya hər hansı iqtisadi rayon üçün yüksək sosial-iqtisadi əhəmiyyətə malikdirsə, o zaman dövlətin qoruyucu tənzimlənmə üsulları işə düşməli, müəssisənin ayaqda qalması üçün dəstəkləyici tədbirlər görülməlidir.

İkinci qrup müəssisələri dövriyyə kapitalı olmayan, ancaq kiçik rentabellik səviyyəsinə malik olan müəssisələrdir. Bu cür müəssisələr üçün dövriyyə vəsaitlərinin çatışmazlığı probleminin həlli effektiv kredit sistemi və faktoring vasitəsilə təmin edilə bilər.

Müəssisələrin dövriyyə vəsaitlərini artırmaq məqsədi ilə dövlət müəssisələrə dəstək məqsədilə faktoring proqramı yarada bilər. Bu məqsədlə faktoring xidməti göstərmək üçün regionlar üzrə yaradılmış kredit təşkilatları olmalıdır və bu iş onlara həvalə edilməlidir. Həmçinin bütün regionlarda filialları olan və fəaliyyətdə olan istənilən banka da həvalə etmək olar.

Onu da qeyd etməliyik ki, keçən əsrin sonlarında faktoring əməliyyatları Aİ ölkələrində çox geniş yayılmış və hətta kommərsiya kreditlərini sıxışdırmağa başlamışdır.

Müəssisəyə farkoting xidməti göstəriləndə onun gələcək gəliri, yəni maliyyələşmədən sonrakı gəliri nəzərə alınır, bank kreditləşməsi zamanı isə müəssisənin keçmiş gəliri və müəssisənin faktiki sağlam maliyyə vəziyyəti nəzərə alınır.

Azərbaycanda mövcud olan aqroemal sahəsində fəaliyyət göstərən və maliyyə mənbələri çox zəif olan orta və kiçik təsərrüfat subyektlərinin geniş spektri üçün bu çox vacibdir və onların istehsal həcminin böyüməsi üçün maliyyələşmə asan və əlçatan olur. Faktoring həm də satış həcmi artırmaq üçün məqsədyönlü bir alətdir və satış həcmi artırılması da öz növbəsində maya dəyərinin aşağı düşməsinə və nəhayət, istehsal olunan məhsulun bazarda

rəqabətə davamlı olmasına təsir edir. Bütün bunların müqabilində faktoring maliyyələşməsi prosesi zamanı güzəştli şərtlərlə maliyyə resurslarının verilməsi şəffaf və tənzimlənən olmalıdır.

2 Üçüncü qrup müəssisələr ki, qeyd etdiyimiz kimi istehsalı genişləndirmək üçün investisiyalara ehtiyacı olan və gəlirlə işləyən müəssisələrdir. Bu cür müəssisələr investisiyalar hesabına bu məqsədə nail ola bilərlər.

Sahibkarlar, iş adamları, investorlar aqroemal sahəsinə o vaxt sərmayə qoyarlar ki, qoyulan vəsait tezliklə öz bəhrəsini versin və geri qayıtsın. İntestisiyanın tezliklə geri dönməsi isə dövlətin düzgün maliyyə-kredit tənzimlənmələri hesabına təmin oluna bilər. Ona görə də yerli özəl sektorun investisiyaları bütün mərhələlərdə, xüsusən də ilkin mərhələdə dövlət tərəfindən dəstəklənməlidir. Adətən ilkin investisiyalar daha çox risk altında olur və kənar dəstəyə, yəni dövlət dəstəyinə daha çox ehtiyacı olur. Bunun üçün ilk növbədə aqroemal sahəsinin istehsalçıları üçün əlverişli investisiya mühiti yaradılmalı, sağlam rəqabət dəstəklənməli, məmur sahibkarlığına son qoyulmalıdır. Güclü tənzimləyici baza və optimal vergitutma investorlar üçün cəlbedici mühitin yaradılmasında əsas elementlərdən sayılır. Ölkədə düzgün iqtisadi siyasət qurulmazsa əhəmiyyətli investisiyalar belə istənilən nəticəni verməyəcək. İnkişaf etməkdə olan ölkələr üçün, o cümlədən, Azərbaycan üçün də xarakterik olan orta və kiçik sahibkarların, investorların, fermerlərin üzlaşdığı riskləri azaltmaq çox vacibdir.

Ölkədə mövcud bankların kənd təsərrüfatı və emalı sektoruna çox da həvəsli kredit vermədiyini nümayiş etdirdiyi bir şəraitdə, dövlət tərəfindən dəstəklənən və innovativ bir alət kimi xüsusi sərmayələri cəlb edən özəl investisiya fondlarının yaradılması məqsədəuyğundur. Burada kiçik sahibkarlar assosiasiyaları da investisiya üçün vəsait toplamaqda faydalı ola bilər.

Vençur investisiyalarını da aqroemal sahəsinə qoyulan ən əhəmiyyətli sərmayələr kimi göstərmək olar. Bu investisiya forması birbaşa innovasiya ilə bağlıdır və istehsalatda əlavə dəyər yaratmaq üçün riskli innovativ yüksək gəlirli layihələrin və ya sürətlə inkişaf edən sənayelərdə orta hesabla üç ildən beş, bəzən yeddi ilədək olan layihələrin maliyyələşdirilməsinə yönəldilir.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, vençur biznesinin uğurlu inkişafı üçün, xüsusilə də onun ilkin mərhələsində aktiv dövlət dəstəyi lazımdır. Məhz dövlət dəstəyi nəticəsində vençur investisiyası inkişaf edə bilər.

Eyni zamanda ölkədə vençur biznesini inkişaf etdirmək üçün maliyyə mənbələri araşdırılmalıdır. Fikrimizcə, vençur kapitalı üçün ən önəmli mənbələrdən biri ölkənin Dövlət Pensiya Fondu olardı. Böyük həcmli aktivlərə malik dövlət qurumlarını (məs. Dövlət Neft Şirkəti-Socar, Dövlət Neft fondu və s.) vençur kapitalının mümkün mənbələrinə aid etmək olar. Bu strukturlar geniş investisiya imkanlarının olması səbəbindən vençur kapitalının prioritet mənbələrindən birinə çevrilə bilər.

5-ci müddə: 2020-ci ildə işğaldan azad edilmiş Şərqi Zəngəzur və Qarabağ iqtisadi rayonlarının ölkənin kənd təsərrüfatını və aqroemal sahəsini inkişaf etdirmək baxımından böyük potensiala malikdir. Azad edilmiş ərazilərdə sahibkarlıq fəaliyyətini stimullaşdırmaq üçün hökumət tərəfindən bir çox həvəsləndirici tənzimlənmə tədbirlərinin görülməsi və torpaq islahatının aparılması zəruridir;

Məlum olduğu kimi 1990-1993-cü illərdə Dağlıq Qarabağın və onun ətrafında olan yeddi rayonun Ermənistan hərbi birləşmələri tərəfindən işğal edilməsi nəticəsində ərazilərimizin 20%-i işğal altında qaldı, həmin ərazilərdə yaşamış bir milyona kimi soydaşlarımız qaçqın vəziyyətinə düşərək ölkənin digər rayonlarında məskunlaşdılar. Bu işğal 30 il davam etdi, nəticədə ölkənin ASK-i üçün çox önəm daşıyan və həmin ərazilərdə qurulmuş infrastruktur tamamilə məhv edildi, aqroemal müəssisələri dağıdıldı, 6 min sənaye və kənd təsərrüfatı müəssisəsi, 160 körpü və digər infrastruktur obyektləri məhv oldu, bundan əlavə, 104,3 min ha. əkin sahəsi, 280 min hektar meşə, 1 milyon hektara yaxın məhsuldar torpaqlar, 1200 kilometr irriqasiya sistemi sıradan çıxarıldı, 220 min baş iribuynuzlu mal-qara aparıldı. Bu işğal ölkənin iqtisadiyyatına, xüsusilə də, kənd təsərrüfatı və emalı sektoruna çox ağır zərbə vurdu.

Nəhayət 2020-ci ilin sentyabrında Azərbaycanın Milli Ordusu ermənilərin növbəti təxribatlarını dəf edərək, əks hücum keçirdi və işğal altında olan torpaqlarımızı tamamilə azad etdilər.

Aqroemal sahəsinin inkişaf etdirilməsi baxımından işğaldan azad edilmiş ərazilərimizin əhəmiyyəti çox böyükdür. Təkcə onu demək kifayətdir ki, işğal zamanı 6 minədək kənd təsərrüfatı və emalı müəssisələri, sənaye müəssisələri məhv edilmişdir. Bu müəssisələrin bərpa edilməsi ölkədə kənd təsərrüfatının və onun lokomotivi olan aqroemal sahəsinin inkişafında çox böyük rol oynayacaqdır.

“Müəyyən edilmişdir ki, işğal altında olmuş kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar keyfiyyət xüsusiyyətlərinə və məhsuldarlıq qabiliyyətinə görə respublikanın digər regionları ilə müqayisədə yüksək xüsusi çəkiyə malikdir. Ərazinin torpaq-iqlim xüsusiyyətləri burada kənd təsərrüfatının bitkiçilik və heyvandarlıq sahələrinin yüksək və səmərəli inkişafına imkan verir.”³

Hal-hazırda işğalçılar tərəfindən tamamilə xarabalıqlara çevrilmiş rayonlarımızın yenidən reabilitasiyası prosesi çox sürətlə gedir. Bu rayonlardan Adam və Fizuli rayonlarının iqtisadiyyatında üzümçülük və şərabçılıq sahələrinin inkişaf etdirilməsi və aparıcı mövqə tutmasını daha məqsədəuyğun hesab edirik, çünki bu rayonun təbii iqlim şəraiti şərab sortlu üzüm yetişdirilməsi üçün çox əlverişlidir. “Ağdam” portfeyn şərabinin yenidən istehsalı və keçmiş ənənəvi bazarlara qaytarılması ölkənin ixrac məhsulları içərisində əhəmiyyətli yer tutardı.

Bunun üçün həmin ərazilərdə ənənəvi texniki sort üzüm plantasiyalarının yenidən salınması və müasir texnoloji avadanlıqlarla təmin edilmiş şərab zavodlarının tezliklə tikilib istifadəyə verilməsi məqsədəuyğun olardı.

Bəzən şərab istehsalçıları arasında belə bir fikirə rast gəlmək olur ki, artıq Rusiya istehlakçılarının çaxır haqqında tələbləri dəyişmiş, portfeyndən çox, təbii şərablara daha çox meyl edirlər. Bu fikirlərlə razı deyilik, belə ki, əgər marketinq işi düzgün qurulsa, indi də həmin məhsulun bazarda alıcısını tapmaq mümkündür. Hər şeydən öncə “Ağdam” portfeyninin məşhurluğunun səbəblərini araşdırıb tapmaq və onları müasirləşdirmək lazımdır. Həmin məhsul ənənəvi

³ Vəliyev, A.H. İşğaldan azad olmuş ərazilərdə kənd təsərrüfatının inkişafının torpaq-iqlim amilləri // Bakı: Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı elmi-praktik jurnal – 2020. №4 (34), - s.38-44.

istehlakçılara əvvəlki dadı və müasir brend olaraq təqdim edilməlidir. İnsanlarda nostalji hisslər yaradıb, məhsulu müasir formada, ənənəvi dadda bazara çıxarmaq olar. Burada marketing bacarığı tələb olunur. Bacarıq varsa tələb yaratmaq mümkündür.

İşğaldan azad edilmiş Şuşa şəhəri ölkənin mədəni paytaxtı elan edilmişdir. Bu şəhərin turizm və kurort təsərrüfatı kimi perspektivi daha böyükdür.

Azərbaycan ərazilərinin işğaldan azad edilməsi həm də ölkəmizdə ərzaq təhlükəsizliyinə ciddi töhfə verəcək. Xüsusən də ərzaq buğdası, heyvandarlıq məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsi yaxşılaşacaq, aqroemal sahəsinin inkişafına ciddi təkan verəcəkdir. İşğal ərəfəsində işğal olunmuş rayonların ərazisində 45 min hektar üzüm plantasiyaları, onlarla şərab zavodları, pambıqtəmizləmə zavodları və s. emal müəssisələri mövcud idi. Bunların yenidən qurulub fəaliyyətə başlaması ölkə iqtisadiyyatında əhəmiyyətli artıma səbəb olacaqdır. Azərbaycanın mineral su ehtiyatlarının 35-40%-i işğal altında qalmışdır. Bu suların yenidən istehsalə qaytarılması, qablaşdırılaraq istehlakçılara çatdırılması, həm də bu zonalarda kurort-rekreasiya zonalarının yaradılması perspektivi də mümkün və zəruridir.

Paralel olaraq ilk növbədə respublikanın bütün ərazilərində başa çatmış, işğal səbəbindən burada həyata keçirilə bilməmiş torpaq islahatı aparılmalı, digər bölgələrdə olduğu kimi burada da əkinə yararlı torpaqlar sakinlərə paylanmalıdır.

6-cı müddə: Regional və sektorial klasterlərin yaradılması ölkədə kənd təsərrüfatı və aqroemal sahəsinin inkişafı üçün ən əhəmiyyətli vasitələrdən biridir. Ona görə də dövlət səviyyəsində klasterlərin inkişafı ilə əlaqədar dövlət proqramlarının işlənilib hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə ehtiyac duyulur;

Ölkənin iqtisadi fəaliyyət sahələrində klasterlərin yaradılması və inkişafı “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji Yol Xəritəsi”ndə əsas istiqamət kimi qeyd edilmişdir.⁴

⁴ Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. / [Elektron resurs] // Bakı: 2016. - 177s. URL: <https://president.az/az/articles/view/22110>

Beynəlxalq aləmdə klasterlər iqtisadiyyatda keçən əsrin 90-cı illərindən tətbiq edilərək geniş miqyas almağa başlamışdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə klasterlər çox aktualdır və bu yanaşmaya çox önəm verilir. 2000-ci ildən başlayaraq AB-nin 26 ölkəsində klasterlərin inkişafı üzrə milli proqramlar işlənməyə başlanmışdır. Bəzi Avropa ölkələrində (Norveç, Danimarka) klaster menecerləri hazırlanması istiqamətində xüsusi proqramlar fəaliyyət göstərilir.

“Artıq AB ölkələri üzrə məşğul əhalinin 38%-i klasterlərə daxil olan müəssisə və təşkilatlarda işləyirlər. Bu rəqəm bəzi regionlarda 50% həddini aşır. ABŞ-da iqtisadi fəal əhalinin 36%-i bu təşkilatda birləşmiş müəssisələrdə çalışırlar. İtaliyada sənaye klasteri sənaye məşğulluğunun 40%-ni, Böyük Britaniyada 154 regional klaster, regional məşğulluğun 40%-ni təşkil edir, Niderlandiyada 12 klaster sənaye üzrə ÜDM-in 30%-ni verir. Dünyanın ən nəhəng klasteri İtaliyada fəaliyyət göstərir ki, bura 9000 müəssisə və təşkilat daxildir”⁵

Klasterlərin əsas prinsipi dövlət, iqtisadiyyat və elm arasında tərəfdaşlıq əlaqələrinin inkişaf etdirilməsidir. Bundan əlavə, klasterlərdə məhsulların işlənməsindən, ilkin istehsalından, emalından satışı qədər bütün proseslər bir zəncirdən keçir. Klasterlər üçün innovativ xarakterli olması, aktorlar arasında əlaqə və qarşılıqlı təsirin olması, rəqabət və kooperasiyanın mövcudluğu xarakterik xüsusiyyətlərdəndir. Son məhsula görə məsuliyyət və öhdəlik onlar arasında kooperasiyanı formalaşdırır.

Ölkə iqtisadiyyatında, xüsusilə də, ASK sferasında klasterlərin böyük əhəmiyyətini nəzərə alaraq, dövlət regionların klaster əsasında inkişafı strategiyasını hazırlamalı və tətbiqinə başlamalıdır. Klasterlərin əsas meyarlarının, prinsiplərini və nəticələrini qiymətləndirməyə imkan verən, performans göstəricilərini əks etdirən strategiya və xəritələrin olmaması şəraitində klasterlərin müfəvvəqiyyət qazanması və genişlənməsi çətin olar. Bunun üçün ilk növbədə ölkənin bütün regionlarının klaster potensialı təhlil edilməli və əhəmiyyətli klaster hədəfi olan regionlar müəyyənləşməlidir.

⁵ European Clusters alliance The common voice for european clusters / [Electronic resource] / URL: <https://clustersalliance.eu/>

Ölkənin elmi tədqiqat institutları, universitetləri və digər elm ocaqları bu məsələlərə cəlb edilməlidir. Məhz, beynəlxalq təcrübədən yararlanaraq, AB ölkələri kimi klasterlər üzrə milli proqramların işlənilib hazırlanması daha səmərəli nəticələrə gətirib çıxarardı.

Hesab edirik ki, Azərbaycan şəraitində aqroemal sektorunda mövcud potensialdan daha dolğun istifadə etmək məqsədilə regionlarda "Taxıl", "Şəkər", "Bitki yağı", "Ət", "Süd", "Pambıq", "Tütün", "Meyvə", "İpək", "Şərab" və s. kimi sektorial klasterlərini yaratmaq mümkündür. Bu klasterlərdə "istehsal-saxlama-emal-satış" prosesi bir çətir altında birləşəcək və qarşılıqlı fəaliyyətləri nəticəsində maya dəyəri azalacaq, xammal təminatı və satış problemləri aradan qalxacaqdır. Burada aqroemal müəssisələri yuxarıda qeyd etdiyimiz klasterlərin mərkəzi aktoru rolunda olur və həm istehsalə, həm loqistikaya və həm də istehlaka təsir göstərə bilirlər. Klasterlər həm sektorial və həm də coğrafi ərazilər üzrə təşkil edilə bilərlər.

Aşağıdakı şəkildə "Şərab" klasterinin optimal hesab etdiyimiz struktur quruluşunu verməyə çalışmışıq.

Şəkil 3 "Şərab" klasterinin struktur quruluşu

Mənbə: müəllifin tərtibatı (diss.bax Şəkil 4.3.2)

Şəkil 3-də sektorial klaster kimi müəllif tərəfindən tərtib edilmiş “Şərab” klasterinin strukturu verilmişdir. Burada emal müəssisəsi mərkəzi aktor rolundadır, eyni zamanda, klasterin tərkibində olan subyektlərin fəaliyyətini tənzimləyir.

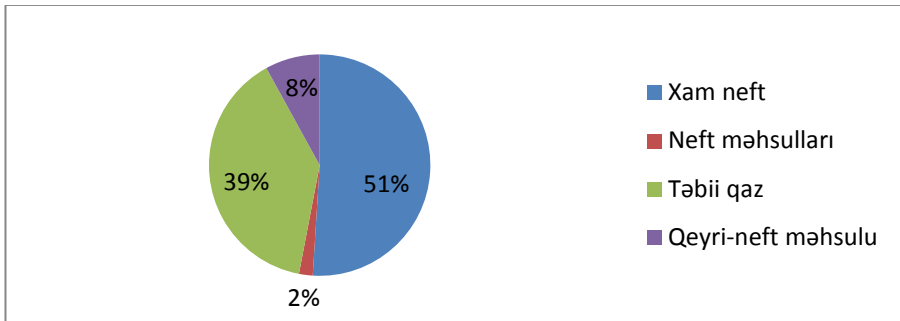
Aqroemal klasterlərinin təşkili ölkədə aqroemal sektorunun davamlı və sürətli inkişafına səbəb olacaqdır. Bir çətir altında iri istehsal birləşmələri yaranacaq ki, bu da kənd təsərrüfatı məhsullarının və xammalın dərindən emalı səviyyəsinin yüksəlməsinə, maya dəyərinin azalmasına və sonda səmərəliliyin yüksəldilməsinə səbəb olacaqdır. Ölkənin ixrac potensialı əhəmiyyətli dərəcədə artacaq, daxili ərzaq bazarında idxal məhsullarının mövqeyi zəifləyəcək, əsas məhsullar üzrə tələbat (çörək və çörək məhsulları, ət, süd, şəkər, bitki yağı, trikotaj, ayaqqabı, geyim və s.) əsasən yerli istehsal hesabına təmin olunacaqdır.

7-ci müddə: Azərbaycan Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmalıdır və bu üzvlük milli iqtisadiyyatın qlobal dünyaya inteqrasiyasına və ticarətin liberallaşdırılmasına, ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatına, o cümlədən, aqroemal sahəsinin inkişafına çox güclü təkan olacaqdır;

Ölkənin ÜTT-yə daxil olması akademik dairələrdə fikir ayrılığına səbəb olmuşdur. Bəzi alimlər hesab edirlər ki, bu təşkilata daxil olmaq yerli istehsalçıları çətin duruma sala bilər və idxal olunan məhsullar ilə bazarda rəqabət aparmaq çox çətinləşər.

Bu yanaşmanı düzgün hesab etmirik və hesab edirik ki, qısa müddət ərzində müəyyən çətinliklərin olacağı gözlənilsə də, bunlar çox tez aradan qalxacaq və nəzərə almaq lazımdır ki, dünyanın inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrinin böyük əksəriyyəti bu üzvlükdən əhəmiyyətli sürətdə yararlanırlar. Ona görə də hesab edirik ki, ölkəmizin ÜTT-yə üzvlüyünün orta və uzunmüddətli perspektivində əldə edəcəyi mənfəət və iqtisadiyyatın artım templəri və rifahın daha da yaxşılaşması baxımından bu təşkilata daxil olmamız təxirəsalınmaz məsələ kimi zəruri edir.

ÜTT-yə daxil olmağa və ticarətin liberallaşdırılmasına qarşı çıxış edənlər üçün ölkənin ixrac məhsullarının strukturu daha tutarlı cavab olardı.

Şəkil 4 Ölkə ixracının əmtəə quruluşu 2022-ci il

Mənbə: DGK Statistik hesabatlar 2022

https://customs.gov.az/uploads/foreign/2022/2022_12.pdf?v=1674644815 əsasında müəllifin tərtibatı (diss. bax Şəkil 4.3.1)

Şəkil 4-dən göründüyü kimi ölkənin ixracı əsasən təbii resursların və neft məhsullarından ibarətdir. İxracın cəmi 8%-i qeyri-neft məhsullarının payına düşür. Onu da qeyd edək ki, ixrac olunan qeyri-neft sektoru əsasən xammaldan (pambıq, tütün, ipək, aşılanmış dəri və emal olunmamış gön və s.) və kənd təsərrüfatının emal olunmadan birbaşa istehlaka gedən məhsullarından (pomidor, xurma, giləs, fındıq və s. meyvə-tərəvəz məhsulları) ibarətdir, yəni, meyvə-tərəvəz 23%, pambıq lifi 6%, pambıq iplik 1%, elektrik enerjisi 4%, digərləri isə 66% təşkil edir. Ona görə də ÜTT-yə daxil olmaq milli məhsulların ixrac yönümlü olmasına qorxu yaratmır, əksinə, kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı və ixrac yönümlü olması üçün daha böyük perspektivlər vəd edir.

Məlumdur ki, ÜTT-yə üzvlük zamanı ticarət rejiminin liberallaşdırılması ilə əlaqədar kəskin qiymət dəyişikliklərinə səbəb olmayacaq, əksinə bəzi məhsulların qiymətləri aşağı düşəcək. Çünki bu məhsulların qiymətləri yerli bazarda dünya bazar qiymətlərindən yüksəkdir.

ÜTT üzvü olmaq iqtisadiyyatın digər sahələri kimi aqroemal sahəsinin inkişafına da təsirsiz ötüşməyəcək. İlk növbədə qeyd etməliyə ki, ölkənin trikotaj, geyim, xüsusilə də gön-dəri və ayaqqabı

sənayesi məhsulları üzrə idxaldan asılılıq çox yüksəkdir. Bu sahənin restrukturizasiyasına, yenidən qurulmasına ehtiyac böyükdür və bunun üçün əsas mənbə birbaşa xarici investisiyalar ola bilər. ÜTT üzv dövlətlərinə qoyulan investisiyaların qorunması öhdəliyi təkcə həmin dövlət tərəfindən deyil, eyni zamanda bu nüfuzlu beynəlxalq təşkilat tərəfindən də həyata keçirilir.

“Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olması olduqca vacibdir, çünki daxili bazarda müəyyən stabillik yaranar, məhsul bolluğu yaranar, məmur inhisarçılığının və monopoliyanın müəyyən qədər qarşısı alınar. ÜTT-yə daxilolma ölkə ticarətini, iqtisadiyyatının tamamilə liberallaşmasına gətirib çıxara bilər.”⁶

Azərbaycan ÜTT-yə daxil olarkən dövlətdən verilən subsidiyaların azaldılmasına razılıq verməyə məcbur olacaq, çünki bu təşkilat kənd təsərrüfatı subyektlərinə subsidiya verilməsini yox, onların bazar alətlərindən daha düzgün istifadəyə etməsinə üstünlük verir. Bu o deməkdir ki, ölkə istehsalçıları əmək məhsuldarlığını sürətlə artırmaq və məhsulun keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq istiqamətində daha aktiv fəaliyyət göstərməlidirlər.

Bütün bu təhlil və analizləri nəzərə alaraq son olaraq deyə bilərik ki, ÜTT-yə üzv olmağımız, iqtisadiyyatın açılması və ticarətin liberallaşdırılması ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatına, o cümlədən aqroemal sahəsinin inkişafına güclü təkan olacaqdır.

Ölkədə aqroemal sahəsinin inkişafı və dövlət tənzimləmələrinin daha da optimallaşdırılması üçün təklif və tövsiyələr.

Dövlət tənzimlənməsi haqqında təriflərin müxtəlif şərhlərini analiz edərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, xarici və ölkə alimlərinin araşdırmaları əyani olaraq sübut edir ki, dövlətin ASK-nin tənzimlənməsindən tamamilə kənarlaşdırılması mənfəətli nəticələrə, böhran hadisələrinin intensivləşməsinə və kəskinləşməsinə gətirib çıxarar.

⁶ Sadiqov, Y. M. Aqrar sahədə dövlət – özəl əməkdaşlığının inkişafında dövlətin yeri və rolu // - Bakı: AMEA İqtisadiyyat institutunun “Elmi əsərlər” jurnalı, - 2019. №5. - s. 222-230. (Avtoreferatda “Əsərlərin siyahısı” bölməsinə bax)

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi haqqında müxtəlif elmi məktəblərin və ayrı-ayrı alimlərin fikirlərini ümumiləşdirərək ona verilən tərfi dəqiqləşdirmək olar:

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi iqtisadiyyatın dayanıqlı və hərtərəfli inkişaf etdirilməsi məqsədilə müxtəlif sahələrdə gedən iqtisadi proseslərə təsir göstərən, dövlət orqanları tərəfindən təsərrüfat subyektləri arasında qarşılıqlı əlaqəni reallaşdıran koordinasiyalı fəaliyyətlərin kompleks sistemidir.

1. Aqroemal sahəsinə qoyulan investisiyaların özlərini tez bir zamanda doğrultmaları bu qənaətə gətirir ki, aqroemal sahəsinin inkişafı üçün innovasiya-investisiya modelinin tətbiqinin həyata keçirilməsi mümkün və zəruridir. Yeyinti və yüngül sənayenin yenidən qurulması və bu sahəyə investisiyaların cəlb edilməsi münbit investisiya mühitindən çox asılıdır. Hesab edirik ki, investisiyaların qorunması, sığortalanması, sərmayə qoyulmuş müəssisələrin istehsal gücünə çatması üçün həmin müddət ərzində bir çox güzəştlərin tətbiq edilməsi zəruridir.

2. Azərbaycanda kənd təsərrüfatına ayrılan subsidiyalar ümumən aqrar sektorda kəmiyyət göstəricilərinə görə verildiyi üçün məhsuldarlığın artmasına, məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına stimül yaratmır. Ona görə də, fikrimizcə, ölkədə kənd təsərrüfatına subsidiyaların verilməsi mexanizmi təkmilləşdirilməli, kəmiyyət göstəricilərinə görə deyil, əmtəəlik məhsula görə verilməsi daha məqsədəuyğun olardı. Bu həm də məhsuldarlığın və keyfiyyətin artması istiqamətində güclü stimül yaradardı.

3. Azərbaycanda aqroemal müəssisələrinə birbaşa dövlət dəstəyi və vergi güzəştləri verilmir, hansı ki, bu sahə kənd təsərrüfatının inkişafında ən önəmli rol oynayır, eyni zamanda ölkənin ərzaq təhlükəsizliyində rolu əvəzənilməzdir.

Fikrimizcə, aqroemal sahəsinin bir çox sektorları üzrə çəkilən xərclərin müəyyən bir hissəsinə dövlət birdəfəlik dəstək verməlidir ki, bunlar aşağıdakılardır:

- çörək, yağ-piy, ət, süd, gön-dəri, şərabçılıq sənayesi müəssisələrinin, taxıl, kartof, tərəvəz və meyvələrin emalı və

saxlanması müəssisələrinin modernləşdirilməsi üçün yüksək texnologiyalı maşın və avadanlıqların alınmasında;

- təmizləyici qurğuların qurulması, bioloji tullantıların utilizasiyası, o cümlədən, bioqaz qurğularının üçün avadanlıqların alınması;

- mal-qaranın və quşların bioloji tullantılarının alınması və daşınmasının təşkili üçün xüsusi nəqliyyat vasitələrinin alınması;

- ekoloji təmiz məhsul istehsal edən müəssisələrə əmtəəlik məhsul satışına görə;

4. Aqroemal sahəsində fəaliyyət göstərən bir qrup müəssisələr var ki, onların dövriyyə kapitalı çox azdır və ona görə də kiçik rentabellik səviyyəsinə malikdirlər. Məlum məsələdir ki, hal-hazırda ölkə banklarının təklif etdiyi yüksək faizli və qısa müddətli kreditlər bu problemin kredit vasitəsi ilə həllini istisna edir. Ona görə də bu cür müəssisələr faktiki olaraq bu imkanlardan məhrumdurlar, çünki çox zaman bankın faiz dərəcələri müəssisənin rentabellik səviyyəsini üstələyir.

Bu problemi effektiv kredit sisteminin bir nümunəsi olan faktoring xidməti vasitəsilə həll etmək daha məqsədemüvafiqdir. Aqroemal sahəsində fəaliyyət göstərən və maliyyə mənbələri çox zəif olan orta və kiçik təsərrüfat subyektlərinin geniş spektri üçün faktoring xidməti çox vacibdir və bu xidmət nəticəsində onların istehsal həcminin böyüməsi üçün maliyyələşmə asan və əlçatan olur.

Fikrimizcə, dövlət tərəfindən bu çür problemlərin həlli istiqamətində dəstək məqsədilə faktoring proqramı yaradılması məqsədəuyğun olardı. Faktoring xidməti göstərmək üçün regionlar üzrə yaradılmış kredit təşkilatları olmalıdır və bu iş onlara həvalə edilməlidir. Həmçinin bütün regionlarda filialları olan və fəaliyyətdə olan istənilən banka da bu işi həvalə etmək olar.

5. Vençur kapitalını aqroemal sahəsinə qoyulan ən əhəmiyyətli sərmayələr kimi göstərmək olar. Bu investisiya forması birbaşa innovasiya ilə bağlıdır və istehsalatda əlavə dəyər yaratmaq üçün riskli, innovativ, yüksək gəlirli layihələrin və ya sürətlə inkişaf edən sənayelərdə orta hesabla 3-5, bəzən 7 ilədək olan layihələrin maliyyələşdirilməsinə yönəldilir.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, vençur biznesinin uğurlu inkişafı üçün, xüsusilə də onun ilkin mərhələsində aktiv dövlət dəstəyi lazımdır. Məhz dövlət dəstəyi nəticəsində vençur investisiyası daha yaxşı inkişaf edər, risk səviyyəsi azala bilər.

Bunun üçün ilk növbədə ölkədə vençur fəaliyyətini tənzimləyən normativ - hüquqi baza yaradılmalıdır. Fikrimizcə, vençur kapitalı üçün ən önəmli mənbələrdən biri ölkənin Pensiya Fondu olardı. Böyük həcmli aktivlərə malik dövlət qurumlarını da (məs. Dövlət Neft Şirkəti-Socar, Dövlət Neft fondu və s.) vençur kapitalının tətbiq edilməsi üçün mümkün mənbələrə aid etmək olar. Bu strukturlar, xüsusilə də, Dövlət Neft fondu geniş investisiya imkanlarına malikdir və bu səbəbdən də vençur kapitalının əsas mənbələrindən birinə çevrilə bilər.

6. 2020-ci ildə işğaldan azad edilmiş Dağlıq Qarabağ və ətraf rayonları kənd təsərrüfatını inkişaf etdirmək baxımından böyük potensiala malikdir. Bu ərazilərdə ASK-nin istehsal strukturları bərpa edilərkən ilk növbədə rayonların kənd təsərrüfatı məhsullarının strukturuna və istehsal potensialına uyğun aqroemal müəssisələri yaradılmalıdır. Çünki, məhz aqroemal müəssisələri kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal-istehlak zəncirində əsas mərkəzi həlqəni təşkil edir. Bu rayonlarda pambıq emalı zavodları, iplik və tikiş, trikotaj fabrikləri, ət və süd kombinatları, şərab zavodları, yun emalı zavodları, sənaye tipli xalçaçılıq fabrikləri, dəri emalı zavodları, ayaqqabı fabrikləri, unüyütmə və yem dəyirmanlarının qurulması, mineral su zavodları və s. inkişaf perspektivi üçün ən önəmli sahələr sayıla bilər. Xankəndi şəhərində ayaqqabı fabrikinin bərpa edilib istismara buraxılması çox məqsədəuyğun olardı.

Bu tədbirlər görülməsi nəinki azad edilmiş ərazilərin yerli əhalisi, eləcə də respublikanın digər ərazilərində yaşayan iş adamlarının bu regionda sahibkarlıq fəaliyyətini stimullaşdıracaq, eləcə də əslən bu zonadan olan xeyli imkanlı şəxslər, öz bizneslərini azad edilmiş ərazilərə köçürməkdə maraqlı olacaqlar.

7. Paralel olaraq ilk növbədə respublikanın bütün ərazilərində başa çatmış, işğal səbəbindən burada həyata keçirilə bilməmiş torpaq islahatı aparılmalı, digər bölgələrdə olduğu kimi burada da əkinə yararlı torpaqlar sakinlərə paylanmalıdır. İşğaldan azad edilmiş

rayonların sakinlərinə paylanacaq torpaq sahələri təbii ki, boş qalmayacaq, sahibləri tərəfindən istifadə ediləcək, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal ediləcək və bu da həmin ərazilərin daha sürətlə məskunlaşmasına çox güclü təkan olacaqdır.

8. Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) daxil olması ölkə iqtisadiyyatının inkişafı, onun dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası, birbaşa xarici investisiyaların çəlb edilməsi üçün çox önəmlidir. ÜTT-yə daxil olmanın ölkə iqtisadiyyatı, o cümlədən, aqroemal sahəsinin inkişafı üçün çox zəruridir.

Fikrimizcə, ÜTT-yə daxil olmaq:

- Daxili bazarda mövcud qiymətlərin xarici bazar qiymətlərinə nisbətən yüksək olmasının qarşısını alacaq;
- Qaçaqmal (malların gömrük rusumundan yayınması, mal həcmələrinin müəyyən hissəsinin sənədləşdirilməməsi, malların qiymət təhrifləri və s.) idxalının qarşısı alınacaq;
- Emal tətinatlı yerli kənd təsərrüfatı məhsullarının emal müəssisələri tərəfindən aldığı çox aşağı alış qiymətlərinin müəyyən qədər qarşısı alınacaq;
- Bəzi idxal mallarının qiymət təhrifləri aradan qalxacaq, sərhəd-gömrük xidmətlərində şəffaflıq olacaq;
- İdxalın inhisarlaşması, yəni ayrı-ayrı mal və mal qruplarına lobbicilik fəaliyyətləri müəyyən qədər aradan qalxacaq;
- Ölkəyə birbaşa xarici investisiyaların həcmi artacaq;

9. Azərbaycanda klasterlərin formalaşması və inkişafı ölkənin iqtisadi nüfuzunun artırılması və dünya bazarında mövqeyinin yaxşılaşdırılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hesab edirik ki, Azərbaycanda yerli aqrar istehsalın və emalının genişləndirilməsi, resurs potensialından daha səmərəli istifadə edilməsi, rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi, ixrac potensialının gücləndirilməsi məqsədilə "Taxıl", "Şəkər", "Bitki yağı", "Ət", "Süd", "Pambıq", "Tütün", "Meyvə", "İpək", "Şərab" və s. regional və sektorial klasterlərini yaratmaq məqsəduyğundur. Bu klasterlərdə "istehsal-emal-saxlama-satış" prosesi vahid bir çətir altında birləşəcəkdir. Burada aqroemal müəssisələri yuxarıda qeyd etdiyimiz klasterlərin mərkəzi aktoru rolunda olur və həm istehsala, həm loqistikaya və

həm də istehlaka təsir göstərə bilirlər. Təklif etdiyimiz bu klasterlər həm sektorial və həm də coğrafi ərazilər üzrə təşkil edilə bilirlər.

Eyni zamanda hesab edirik ki, ölkə iqtisadiyyatında, xüsusilə də ASK sektorunda klasterlərin böyük əhəmiyyətini nəzərə alaraq, dövlət regionların klaster əsasında inkişaf strategiyasını hazırlamalı və konkret olaraq, inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi klasterlərin inkişafı ilə əlaqədar dövlət proqramı qəbul edilməlidir.

10. Dövlət tənzimlənmələrində sərt vergitutma siyasətindən mülayim şəraitə keçirilməlidir və problemin bu cür həllinin başqa alternativləri yoxdur. Xüsusilə də, yeyinti sənayesində mülayim vergitutmaya keçid zəruridir və bu sektorun əhalinin qidalanması üçün əhəmiyyətini əsas götürmək lazımdır.

11. Aqroemal müəssisələrində aşağıda göstərilən hallarda vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi daha məqsədəuyğundur və zəruridir.

- müəssisənin əldə etdiyi gəlirin yeni innovasiyaların tətbiqi və texnoloji inkişafı üçün investisiyalara, yəni yeni işlənmələrə və texniki cəhətdən yeni təchizata sərf olunan hissəsinin tam vergitutma bazasından çıxarılması; Belə fərz edək ki, hər hansı bir aqroemal müəssisəsinin bir milyon manat gəliri olmuş və bu gəlirin 300 min manatı yenidən müəssisəyə müasir texnoloji xəttlərin alınmasına xərclənmişdir. O zaman gəlirdən vergi tutulması üçün baza rəqəm 1 mln. manat deyil, müəssisənin inkişafı üçün xərclənən hissə çıxıldıqdan sonra yerdə qalan 700 min manat olması daha məqsədəuyğun olardı. Bu da sahibkarların öz bizneslərini genişləndirməyi və innovasiyaların tətbiqini stimullaşdırardı.

- müəssisədə istehsalın azalması baş verərsə, onun qarşısının alınması məqsədilə, iş yerlərinin qorunması və yaradılması naminə tam, qismən və müəyyən müddətə vergidən azad etmələr tətbiq edilməsi məqsədəmüvafiqdir;

12. Aqroemal sahəsində gömrük tənzimlənmələri təkmilləşdirilməsi məqsədəuyğun olardı və zəruridir:

- ölkənin daxili bazarını keyfiyyətə yeni əsaslarla Azərbaycanın aqroemal sahəsinin məhsulları ilə doldura bilən yerli istehsalçılar üçün daxili bazarın gömrük vasitəsilə mühafizəsi zəruridir. Gömrük mühafizəsi demək olar ki, aqroemal sahəsinin bütün məhsullarına şamil edilməlidir;

- istehsal edən ölkədən asılı olmayaraq ayrı-ayrı aqroemal məhsullarına, o çümlədən, ərzaq məhsullarına tarif kvotalarının tətbiqi, habelə xüsusi tariflər tətbiq olunması məqsədmüvafiq olardı. Xüsusi tariflərin tətbiqinin əsas məqsədi daxili bazarın qorunması və bununla da yerli istehsalçıların inkişafına nail olmaqdır.

13. Azərbaycanda şərab sortlu üzüm plantasiyalarının əkin sahəsinin genişləndirilərək, 1985-1990-cı illər səviyyəsinə çatdırılması daha məqsədmüvafiqdir. Azərbaycan şərabının əvvəlki şöhrətinin qaytarılması üçün ölkədə potensial böyükdür və bu potensial işə salınsa, ölkəyə şərab və üzüm məhsulları ixracından hər il təxmini hesablamalara görə 2,5-3 mld. dollar vəsaitin daxil olmasına imkan verərdi. Fikrimizcə, aşağıdakı tövsiyələr bu sahənin yenidən bərpa edilərək göstərilən səviyyəyə çatdırılmasında əhəmiyyətli rol oynaya bilər:

- Ölkə üzrə şərab sortlu üzüm plantasiyalarının əkin sahəsini 220 min hektara çatdırmaq. Fikrimizcə, üzüm plantasiyalarının genişləndirilməsi iqtisadi səmərəsi çox az olan taxıl sahələrinin hesabına olmalıdır, necə ki, vaxtilə üzüm plantasiyaları məhv edilib, taxıl altına verilmişdir. Taxıl əkini sahəsinin azalması hesabına yaranmış taxıl itkisini taxılın məhsuldarlığını inkişaf etmiş ölkələrin səviyyəsinə yaxınlaşdırmaqla bərpa etmək olar.

- Ölkədə müasir tipli şərab zavodlarının sayı yetərincə deyil. Müasir tələblərə cavab verən, yeni texnologiyalara malik şərab zavodlarının sayının artırılmasına ciddi ehtiyac var. Şərab zavodlarının sahiblərinin əksəriyyəti məhdud da olsa yerli bazarla kifayətlənirlər. Azərbaycan şərabının əvvəllər ixrac olunduğu ənənəvi Rusiya bazarında mövqelərini bərpa etmək üçün dövlət tənzimlənməsi sistem şəklində işlənməlidir. Hər şeydən öncə bu sahədə ölkədə rəqabətli mühit yaradılmalı, haqsız rəqabət və inhisarçılıq halları aradan qaldırılmalı, şərab istehsalı ilə məşğul olan sahibkarlar üçün bir çox həvəsləndirici amillərdən istifadə edilməlidir. Şərab istehsalında sahibkarlıq və rəqabət mühitinin düzgün qurulması, şərab emalı zavodlarının sayının artması deməkdir, şərab zavodlarının sayının artması şərab sortlu üzüm xammalı bazarının böyüməsi deməkdir, bazarın böyüməsi isə şərab sortlu üzüm plantasiyaların artmasına səbəb olacaqdır.

- Azərbaycanın ənənəvi üzümçülük bölgələrində, müasir tipli innovativ becərilmə sisteminə malik olan rayonlaşdırılmış ənənəvi və məhsuldar texniki üzüm tinglərini yetişdirən təsərrüfatların qurulmasının əhəmiyyəti böyükdür. Rayonlaşdırılmış məhsuldar, ənənəvi texniki sortlar səmərəliliyin yüksəldilməsində əsas amildir. Ona görə də dövlət himayəsi altında respublikada yüksək məhsuldar üzüm tinglərini yetişdirən tingçilik təsərrüfatlarının yaradılması işinin yenidən qurulması və inkişaf etdirilməsi məqsədəuyğun və zəruridir.

- Hazırda uzun müddət qorunub saxlanıla bilən süfrə üzümünə, qurudulmuş kişmiş və mövüc, həmçinin abqora, sirkə, müxtəlif şirələrin, mürəbbələrin, üzümdən hazırlanan spirtsiz içkilərin yüksək keyfiyyətlə sənaye miqyasında istehsalına böyük tələbat vardır. Ayrı-ayrı bölgələrdə müasir tipli innovativ becərilmə sisteminə malik olan yeni üzümlüklərin salınmasında məqsədyönlü şəkildə müxtəlif vaxtlarda yetişən, dünya standartlarına uyğun ayrı-ayrı məhsulların istehsalı üçün tam yararlı olan süfrə və texniki sortlardan istifadə olunması respublika əhalisinin belə məhsullarla dolğun şəkildə təmin olunmasına şərait yaradar, üzüm məhsulları ixracatının artırılmasına, nəticədə yüksək iqtisadi gəlirin əldə olunmasına imkan verir.

14. Tədqiqat işində tütünçülük sahəsi ətraflı araşdırılmış bu sahənin inkişaf etdirilməsi üçün aşağıdakı təkliflərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun hesab edilmişdir.

- Ölkədə fəaliyyət göstərən siqaret fabriklərinin xammal bazarları elə tənzimlənməlidir ki, yerli tütünə daha çox üstünlük verilsin. Hazırda siqaret fabriklərində yerli xammala maraq demək olar ki, yoxdur və ucuz başa gələn idxal xammalına və tütünün sənaye əvəzedicilərinə daha çox üstünlük verilir. Ölkədə tütün istehsalı ilə məşğul olan fermerlər bundan çox ziyan çəkir, minlərlə tütünçülüklə məşğul əhali məcburən başqa fəaliyyət növlərinə üz tuturlar.

- Xaricdən gətirilən tütün məmulatlarının və xammalının keyfiyyətinə nəzarət edən bir qurum və müvafiq laboratoriyanın yaradılması məqsədəmüfəviq olardı. Keyfiyyətsiz və ucuz tütün xammallarının idxalına məhdudiyətlər qoyulmalıdır.

- Tütünün satılma qiymətləri ən azından iki dəfə qaldırılmalı, siqaret fabrikləri gəlirlərin bölüşdürülməsində kəndli və fermer təsərrüfatlarının xeyrinə güzəştə getməlidirlər.

- Tütüncülüklə məşğul olan rayonlarda müasir tipli tütün qurutma qurğularının və talvarlarının, o çümlədən, fermentasiya zavodlarının bərpa edilib istifadəyə verilməsi məqsədəuyğun olardı.

15. Pambığın əkin sahələri 2 dəfə artırılmaqla 1981-1985-ci illər səviyyəsinə olmasa da, ölkə üçün optimal variant kimi 200 min hektara çatdırmaq olar. Pambıq əkinlərinin sahəsi məhz vaxtilə pambıq əkilmiş və sonradan təyinatı dəyişdirilərək taxıl və başqa bitkilər əkilmiş əkinlərin hesabına olmalıdır. Fermerlərin və digər pambıq istehsalçılarının taxıl və digər bitkilərə üstünlük vermələri pambığın alışı qiyməti və suvarma problemlərindədir. Ona görə də pambığın satılma qiymətləri ən azından 2 dəfə qaldırılmalı, pambıq emalı zavodları gəlirlərin bölüşdürülməsində ədalətlik prinsipi göstərərək pambıq istehsalçılarının xeyrinə güzəştə getməlidirlər.

Pambıq sahələrinin suvarma işləri yenidən təşkil olunmalı, külli miqdarda su itkisinə və torpaqların duzlaşmasına səbəb olan “selləmə” suvarma üsulundan imtina edilməli, müasir və daha qənaətli olan suvarma (damcı üsulu) sistemləri tətbiq olunmalıdır. Eyni zamanda pambıqçılıqda, xüsusilə də, pambıq yığımı zamanı əl əməyi tamamilə aradan qalxmalı və bunun üçün pambıqyığan kombaynların sayı artırılmalıdır.

16. Azərbaycanda, hər şeydən öncə, çay plantasiyalarının sahəsi artırılmalıdır. Fikrimizcə, ümumilikdə ölkə üzrə çay plantasiyalarının sahəsini 6 min hektara çatdırmaq olar. Bunun üçün ölkənin cənub bölgələrində mövcud torpaq-iqlim şəraiti çay bitkisinin yetişdirilməsi tələblərinə tam cavab verir.

Çay əkildikdən 7-8 il sonra məhsul verməyini nəzərə alaraq, dövlət tərəfindən həmin müddət ərzində fermerlərə yaşayış minimumu həcmində kompensasiya ödənilməli, güzəştli kreditlər, subsidiyalar və başqa həvəsləndirici və təşviqləndirici tədbirlər görülməlidir.

Azərbaycan çayı ekoloji baxımdan daha təmiz və daha faydalı çay sayılır. Eyni zamanda, gömrük tənzimlənmələri, bazarın

qorunması siyasəti həyata keçirilməlidir ki, çayımızı yerli bazarda sata bilək.

Müasir tipli çay plantasiyalarının salınması məqsədilə rayonlaşdırılmış əkin materialları düzgün seçilməlidir. Bunun üçün dövlət hesabına bu sahəyə xidmət edən xüsusi tingçilik təsərrüfatı yaradılmalı və fermerləri rayonlaşdırılmış və keyfiyyətli çay tingləri ilə təmin etməlidir.

17. Azərbaycanda unüyütmə sənayesinin də idxaldan asılılığı çox böyükdür. Bunun əsas səbəbi odur ki, yerli buğdaların keyfiyyət göstəriciləri çörək istehsalı üçün lazım olan tələblərə tam cavab vermir və buna görə də az hissəsi ərzaq üçün istifadə edilir. Yerli istehsalın əsas hissəsi mal-qara və quş yeminə sərf edilir.

- Hər şeydən öncə rayonlaşdırılmış ərzaq buğdası toxumu yetişdirilən, elmi tədqiqatlara söykənən toxumçuluq təsərrüfatlarının yaradılması məqsədəuyğun olardı.

- Paralel olaraq yüksək məhsuldarlığa nail olmaq üçün ərzaq buğdasının əkin sahələrinin suvarma problemləri həll edilməlidir.

18. Azərbaycanda makaron məmulatlarının idxaldan asılılığını əhəmiyyətli sürətdə azaltmaq olar və bu istiqamətdə ölkədə imkanlar böyükdür. Hər şeydən öncə makaron istehsalı üçün lazım olan şüşəvari, bərk buğda sortlarını yetişdirmək lazımdır ki, bunun üçün ölkədə potensial mövcuddur. Eyni zamanda un istehsalında idxaldan asılılığa son qoymaq üçün verilmiş tövsiyələr həm də makaron istehsalına da aid etmək olar.

19. Meyvə və tərəvəz sektorunu araşdırarkən məlum oldu ki, burada ən böyük problem geniş istehlak potensialına malik olan qurudulmuş meyvələrin və bu sahənin əsas xammalı olan püre və konsentrantların idxaldan asılılığıdır. Fikrimizcə, bu asılılığı aradan qaldırmaq üçün aşağıdakı tədbirlər görülməlidir:

- ölkədəki mövcud meyvə bağları genişləndirilməli, xüsusilə də, sənaye (intensiv) meyvəçiliyin inkişafı üçün həvəsləndirici və təşviqləndirici tədbirlər görülməlidir.

- İstehsalçılar tərəfindən meyvə emalı zavodlarına satılan əmtəlik məhsullara görə subsidiyaların verilməsi tətbiq olunmağa başlanmalıdır.

- Sənaye meyvəçiliyinin salınması üçün güzəştli kreditlər verilməlidir.

- Meyvəçilik rayonlarında kiçik həcmli meyvə emalı zavodlarının qurulması daha məqsədəuyğun olardı və hökumətin güzəştli kreditlərin və s. həvəsləndirici tədbirləri bu istiqamətə yönləndirilməlidir.

20. Azərbaycanda şəkər istehsalı üçün lazım olan şəkər xammalı idxaldan asılı vəziyyətdədir. Ölkədə şəkər xammalının idxaldan asılılığını aradan qaldırmaq üçün şəkər çuğundurunun əkin sahəsinin artırılması imkanları böyükdür və hökumətin düzgün tənzimlənmə mexanizmi işə salınarsa, problem həllini tapa bilər:

- Şəkər çuğundurunun əkin sahəsi genişləndirilərək 35 min hektara çatdırılmalıdır. Bunun üçün fermerlərdə maraq yaratmaq məqsədi ilə bu məhsulun alışı qiymətinə yenidən baxılmalı və artırılmalıdır.

- Şəkər çuğunduru istehsalında ən böyük problem olan suvarma məsələsi dövlətin dəstəyi ilə tam həll edilməlidir.

- Şəkər çuğunduru istehsalında əl əməyinin aradan qaldırılması üçün və məhsulun maya dəyərinin aşağı salınması məqsədi ilə çuğunduryığan kombaynların sayı artırılmalıdır.

21. Azərbaycanda ət-süd məhsullarının adambaşına istehlakı ÜST-nin tövsiyyə etdiyi rasion normasından çox aşağıdır. Azərbaycan insanı həyati vacib olan bu məhsullar ilə yetərinəcə qidalanmır. Ölkədə bu problemi həll etmək üçün imkanlar var:

- Mövcud mal-qara sürüsünün tərkibində az məhsuldar olan yerli heyvanlar əksəriyyət təşkil edir. Mövcud mal-qaranın sürü tərkibi əsaslı sürətdə məhsuldar cins mal-qaranın xeyrinə dəyişdirilməsi məhsuldarlığın yüksəlməsinə və ölkə əhalisinin ət və süd məhsulları ilə təminatının əhəmiyyətli sürətdə artmasına səbəb olar. Araşdırmalar göstərir ki, əgər ölkədə mövcud mal-qaranın sürü tərkibini tamamilə cins heyvanların xeyrinə dəyişdirilsə, o zaman sürünün baş sayını əhəmiyyətli dərəcədə azaltmaq, istehsalı isə təxminən 2-2,5 dəfə artırmaq olar.

- Heyvandarlığın intensiv texnologiyalar əsasında inkişaf etdirilməsi, iri və müasir texnologiyalarla təmin edilmiş heyvandarlıq komplekslərinin təşkili, dünyada mövcud olan mütərəqqi

təcrübələrdən istifadə edilməklə yem bazasının yenidən təşkili, otlaqların məhsuldarlığının artırılması, bazar qiymətlərinin tənzimlənməsi, sürü tərkibinin yüksək məhsuldar cins mal-qaranın xeyrinə dəyişdirilməsi üçün həvəsləndirmə və təşviqləndirmə tədbirlərinin görülməsi və nəticədə məhsuldarlığın artırılması qarşıda duran əsas məqsədlər kimi qəbul edilməlidir.

22. Balıq və balıq məhsulları insan üçün zəruri qida sayılır. Bütövlükdə dövlətin balıqçılığa münasibəti dəyişməlidir.

- Hər şeydən öncə körpə balıqların yetişdirilərək su hövzələrinə buraxılması işi gücləndirilməli, sayı ən azından 2000-ci ilin səviyyəsinə çatdırılmalıdır. 2000-ci ilədək, balıq vətəgələrində hər il orta hesabla 530 mln. körpə balıqlar yetişdirilərək təbii su hövzələrinə və su anbarlarına buraxılırdı.

- Neftçala və digər bölgələrdə Sovet dövründə fəaliyyət göstərmiş balıq və balıqyetidirmə zavodlarının işləri bərpa edilməli, bu sahədə hər bir sahibkarın normal fəaliyyət göstərməsi üçün sağlam rəqabət mühiti yaradılmalı, balıqçılıq sahəsində monopoliya aradan qaldırılmalıdır.

23. Azərbaycanda gön-dəri emalında vəziyyət ürəkaçan deyil. Ölkədə ayaqqabı sənayesində idxaldan asılılıqdan qurtulmaq üçün imkanlar çox böyükdür və bu potensialdan istifadə etmək üçün aşağıdakı tövsiyələrimizi məqsədəuyğun hesab edirik:

- Hər şeydən öncə ölkənin hər bir regionunda müasir avadanlıqlar və texnologiyalar əsasında işləyən kiçik həcmli dəri emalı zavodları qurulmalı və fəaliyyətə başlamalıdır. Bu cür mini zavodlar regionlarda kəsilmiş iri və xırdabuynuzlu mal-qara dərilərinin yığılmasında daha çevik fəaliyyət göstərəçək və bu sahədə itkilərin azalması minimum səviyyəyə düşəcəkdir. Kiçik həcmli bu zavodların hər bir rayonda olması daha məqsədəuyğun olardı. Bunun üçün güzəştli kreditlər, müddətli vergi güzəştləri və s. həvəsləndirici tənzimlənmə metodlarından istifadə edilməlidir.

- Müasir innovativ texnologiyalara əsaslanan ayaqqabı fabriklərinin qurulması istiqamətində dövlətin həvəsləndirici tənzimlənmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi tamamilə böhran vəziyyətdə olan bu sahənin dirçəldilməsi üçün güclü təkan olardı. İşgaldan azad edilmiş Xankəndi şəhərində ayaqqabı fabrikinin

müasir texnologiyalar əsasında yenidən bərpası bu sahənin dirçəldilməsi üçün böyük töhfə olardı.

- Ayaqqabı idxalı zamanı bazarın qorunması və yerli istehsalçıların mənafeyinə uyğun gömrük tənzimlənmələri həyata keçirilməlidir.

24. Yun istehsalı və xalçaçılıq aqroemal sahəsinin mühüm sektorlarından biridir. Baxmayaraq ki, ölkədə 16 min ton civarında yun istehsal olunur, yerli xalça və xalça məmulatları bazarında demək olar ki, tamamilə idxal məhsulları dominantlıq edir. Ölkədə xalça sənayesi böhran vəziyyətdədir, eyni zamanda bu vəziyyətdən çıxmaq üçün imkanlar da çox böyükdür. Bunun üçün aşağıdakı tövsiyələrin reallaşmasını məqsədəuyğun hesab edirik:

- Azərbaycanda xalça istehsalında əsasən əl əməyindən istifadə edilir. Bu da məhsulun baha başa gəlməyinə səbəb olur və qiymət amilində anoloji idxal olunan məhsullarla rəqabətdə uduzur. Ona görə də ölkədə müasir texnoloji avadanlıqlara malik olan fabriklər (konveyer) ilə xalça istehsalı kütləvi hal almalıdır. Hökumətin tənzimlənmə siyasəti fabriklər üsulu ilə istehsal edilən xalçaçılıq istiqamətinə yönəldilməlidir. Ölkədə mövcud olan və xüsusilə də, son illərdə istifadəyə verilmiş xalça fabriklərinin istehsal texnologiyaları yenidən qurularaq bu istiqamətə yönləndirilməlidir. Bu istiqamətdə güzəştli kreditlərin verilməsi, vergi tətilləri, avadanlıqların alınması üçün dövlət dəstəyi və s. kimi həvəsləndirici tədbirlər görülməlidir.

- Ölkədə mövcud qoyun sürülərində qaba yunlu yerli qoyunlar əksəriyyət təşkil edirlər. Zərif yunlu qoyun cinslərinin sayı artırılmalıdır. Zərif yunlar həm xalça istehsalında və həm də trikotaj, geyim sənayesində qiymətli xammal sayılırlar. Dövlətin dəstəyi ilə zərif yunlu qoyunçuluq təsərrüfatlarının yaradılması məqsədəuyğun olardı.

- Zərif yun istehsalının artırılmasında stimül yaratmaq məqsədi ilə əmtəlik zərif yuna görə subsidiyaların verilməsi daha məqsədəuyğun olardı.

Hazır yeməklər istehsalı ilə əlaqədar qeyd etməliyik ki, artıq dünyada hazır yemək istehsalı ("Food Tech") bazarı çox sürətlə

böyüyür. ABŞ, Çin və Avropanın iri şəhərlərində hazır yemək istehsal edən zavodlar fəaliyyət göstərməyə başlamışdır.

Hesab edirəm ki, qlobal dünyanın kiçik bir parçası olan Azərbaycandan bu inkişaf tendensiyası yan keçməyəcək və hökumətin Bakı, Gəncə və Sumqayıt kimi böyük şəhərlərində hazır yeməklər istehsalı ilə əlaqəli mini zavodların qurulması və bu istiqamətdə hökumətin müəyyən tənzimlənmə fəaliyyəti və proqramının olması məqsədəuyğun olardı.

Dissertasiya işi ilə bağlı nəşr olunan əsas elmi məqalə, tezis və monoqrafiyalar aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Sadıqov, Y.M. Azərbaycanda aqroemal sahəsinin müasir vəziyyəti və inkişaf perspektivləri / fərdi monoqrafiya Y.M.Sadıqov. - Bakı: Avropa. – 2018. – 86s.

2. Sadıqov, Y. M. “Qlobal ərzaq təhlükəsizliyi indeksi-2020 Azərbaycanın mövqeyinin yaxşılaşdırılması” Kollektiv monoqrafiya R. Abdullayev, V. Kərimli, L. Serttaş, L. Muradverdiyeva, F. Rüstəmov Bakı 2022 “Elm və Bilik” P.Z.

3. Sadıqov, Y. M. Üzümçülük və şərəbçiliğin inkişaf perspektivləri // - Bakı: Kooperasiya universiteti “Kooperasiya” yurnalı, - 2021. №1. - s. 171-179.

4. Sadıqov, Y. M. Azərbaycanda çay sənayesi: dünəni bu günü sabahı // - Gəncə: ADAU “Elmi əsərlər”, - 2021. №2. - s.44-51

5. Sadıqov, Y. M. [Azərbaycanda ət və ət məhsulları istehsalı: mövcud durum və inkişaf istiqamətləri](#) // - Bakı: AMEA İqtisadiyyat institutu “İqtisadi artım və ictimai rifah” yurnalı, - 2021.№ 3. - s.19-30

6. Sadıqov, Y. M. Azərbaycanda süd istehsalı və emalı: mövcud vəziyyət və inkişaf perspektivləri // - Bakı: BBU “Audit” elmi-praktik jurnalı, - 2021.№2 – s.89-99.

7. Sadıqov, Y. M. Azərbaycanda taxıl və çörək-bişirmə sənayesi: Mövcud durum və perspektivlər” // - Bakı: AMEA İqtisadiyyat institutu AMEA-nın xəbərləri İqtisadiyyat seriyası, - 2021 №1. - s. 97-104.

8. Sadıqov, Y. M. Azərbaycanca tütün istehsalı və emalının inkişaf istiqamətləri // - Bakı: Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi “Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı” jurnalı, - 2021. № 2(36) - s.57-63.

9. Sadıqov, Y. M. Azərbaycanca yunçuluq və xalçaçılıq // - Bakı “Azərbaycan xalçaları” elmi-publisistlik jurnalı, - 2018. Cild 8. №-27. - s.50-58.

10. Sadıqov, Y. M. Aqrar-emal sahəsi. Mövcud durum və dayanıqlı inkişaf // - Bakı: AMEA İqtisadiyyat institutunun “Elmi əsərlər” jurnalı, - 2017. №2. - s.186-193.

11. Sadıqov, Y. M. Ərzaq təhlükəsizliyi və aqrar sahə. İnkişaf perspektivləri // “Azərbaycan dövlətinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və aqrar sahənin rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi problemləri” mövzusunda elmi-praktik konfransın materialları, - Bakı: Kooperasiya universitetinin mətbəəsi - 1-2 iyun, - 2018. - s.271-275.

12. Sadıqov, Y. M. Emal sahəsinin mövcud durumu və inkişaf istiqamətləri // “Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının davamlı inkişafında innovasiyaların rolu” Respublika elmi konfransının materialları, - Naxçıvan: Naxçıvan Dövlət Universitetinin mətbəəsi. - 29 fevral-01mart, - 2021. - s.163-168.

13. Sadıqov, Y.M. Qlobal Ərzaq təhlükəsizliyi indeksində (əlçatanlıq subindeksi üzrə) Azərbaycanın mövqeyinin qiymətləndirilməsi və yaxşılaşdırılması yolları // - Bakı: AMEA İqtisadiyyat institutunun “Elmi əsərlər” elmi jurnalı, - 2019. № 6. - s.268-278.

14. Sadıqov, Y. M. Aqrar sahədə dövlət – özəl əməkdaşlığının inkişafında dövlətin yeri və rolu // - Bakı: AMEA İqtisadiyyat institutunun “Elmi əsərlər” jurnalı, - 2019. №5. - s. 222-230.

15. Sadıqov, Ю. М. Аграрно-перерабатывающая промышленность в Азербайджане и направления ее устойчивого развития / [Электронный ресурс] // Science and Global Studies: тезисы докладов VIII Международной научной конференции Прага, Чехия: 17 мая 2021. URL: <https://www.inter-nauka.com/issues/conf-2021/may/7258>

16. Sadıqov, Ю. М. “Место и роль государства в развитии государственно-частного партнерства в Азербайджане” /

[Электронный ресурс] / Science and Global Studies: тезисы докладов VII Международной научной конференции (Прага, Чехия, «15» апреля 2021 года)

URL: <https://www.inter-nauka.com/issues/conf-2021/april/7089>

17. Sadıqov, Ю. М. Азербайджан и Глобальная Продовольственная Безопасность: Позиции и Перспективы. / Ю.Садыгов, Ф.Рустамов, Л.Исаева // Научный журнал “Фундаментальные исследования” Экономические науки. Москва: - 2021. № 5. – с.75-80.

URL: <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=43041>

18. Sadıgov, Y. M. Person-centered approach effectiveness in human resource management in the agriculture of Azerbaijan / [Electronic resource] // Y.Sadıgov, Sh.Guliyeva, N.Guliyeva, (and ets.) // Journal of eastern european and central asian research. Minneapolis, USA: - 2021. Vol.8. No.2. - s.267-279.

URL:

<https://ieeca.org/journal/index.php/JEECAR/article/view/713/324>

19. Sadıgov, Y. M., Gurbanov, A. A. Aspects of development of agricultural cooperation in Azerbaijan // [Electronic resource] / VIII International Scientific and Practical Conference “International scientific innovations in human life”, - Manchester, UK. - February 16-18, 2022. - art.520 URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/02/INTERNATIONAL-SCIENTIFIC-INNOVATIONS-IN-HUMAN-LIFE-16-18.02.22.pdf>

20. Sadıgov, Y. M., Gurbanov, A. A. The main directions of economic rehabilitation of the regions of Azerbaijan liberated in the post-conflict period // [Electronic resource] / VII International Scientific and Practical Conference “Modern directions of scientific research development”, - Chicago, USA: - December 22-24, - 2021. - art.699.

URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2021/12/MODERN-DIRECTIONS-OF-SCIENTIFIC-RESEARCH-DEVELOPMENT-22-24.12.21.pdf>

21. Sadıgov, Y.M. “Assessment of socio-economic development of Azerbaijan in reports of international organizations” Scientific article International scientific journal "Internauka". Series: "Economic sciences" № 3(35), vol.2, 2020 Ukraine

www.inter-nauka.com/uploads/public/15875562673852.pdf

22. Sadıqov, Y. M. Azərbaycanca pambıqçılıq və emalı // - Bakı: AMEA İqtisadiyyat institutu “İqtisadi artım və ictimai rifah” elmi publisistik jurnalı, - 2021. №2. - s. 81- 91

23. Y.M.Sadıqov, Y. M. “Aqrar-emal sənayesinin inkişafının müasir tələblərə uyğunlaşdırılması: Mövcud durum və təkliflər” Elmi məqalə 2016-cı il. V. B. Kərimli. Azərbaycanca torpaq islahatı-20 “Nailiyyətlər və perspektivlər” mövzusunda ümumrespublika elmi-praktik konfransın materialları. 2016-cı il s.138. KTİETİ-nin “Elmi əsərləri” buraxılışı

24. Sadıqov, Y. M. “Aqrar emal sənayesinin dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi və müasir tələblərə uyğunlaşdırılması” Elmi tezis 2019 “Azərbaycan iqtisadiyyatı qlobal dünya iqtisadiyyatında dəyişikliklər dövründə” mövzusunda respublika elmi konfransının materialları s. 331-333. Bakı-“Elm”-2019

25. Sadıqov, Y. M. “Azərbaycanın liberal iqtisadiyyatın mövcud durumu və perspektivləri” Elmi məqalə 2019-cu il. Azərbaycan Kooperasiya Universiteti. “Kooperasiya” elmi-praktiki jurnal N3(54)-2019, səh182-190 <http://www.kooperasiya-journal.az/wp-content/uploads/2022/02/3-2019.pdf>

26. Sadıqov, Y. M. “Aqrar emal sahəsinin müasir durumu və inkişafının proqnozlaşdırılmasının milli aspektləri” Elmi tezis 2022 Gəncə Dövlət universiteti “Müasir təbiət və iqtisad elmlərinin actual problemləri” Beynəlxalq Elmi konfrans səh. 202-206 Gəncə 2022-ci il

27. Sadıqov, Y. M. “Aqrar emal sahəsinin dövlət tənzimlənməsinin müasir inkişaf meyilləri və onun təkmilləşdirilməsi məsələləri” Elmi tezis 2022 Bakı Biznes Universiteti “Keyfiyyət təminatı rəqabətqabiliyyətli iqtisadi inkişafın əsas amili kimi” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları Bakı, 5 may, 2022-ci il s.116-119 <https://bbu.edu.az/uploads/files/Konfrans/BBU%20KONFRANS%202022.pdf>

28. Sadıqov, Y. M. “Aqrar emal sahəsinin kənd təsərrüfatının inkişafında rolu və nəzəri əsasları” Elmi tezis 2022 Qərbi Kaspi Universiteti “İqtisadi inkişafda qlobal çağırışlar və perspektivlər”

mövzusunda Respublika elmi-praktik konfrans 11 may 2022-ci il s.264-268 <https://wcu.edu.az/uploads/files/Konfrans11%20may.pdf>

29. Sadiqov, Y. M. “Aqroemal sahəsində innovasiya yönümlü kiçik və orta müəssisələrin inkişaf perspektivləri” Elmi məqalə 2023. Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat institutu “İqtisadi artım və ictimai rifah” yurnalı № 2 2023 s.34-41

http://economics.com.az/images/fotos/iqtisadi_art%C4%B1m/2023_2/iqtisadiarti_m23_2.pdf

30. Sadiqov, Ю. М. “Принципы и пути использования инновационных методов в производстве продукции агропереработки” // Научная статья. / Научный журнал “Internauka” г. Москва: - 2024. № 8 (325). часть 2 с.62-67

<https://www.internauka.org/journal/science/internauka/325>

Dissertasiyanın müdafiəsi 07 iyun 2024-cü il tarixində saat 11.00 da Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED1.10 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1143, Bakı şəh., H.Cavid pr., 115

Dissertasiya ilə AR. ETN İqtisadiyyat İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları AR ETN İqtisadiyyat İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir. (economics.com.az)

Avtoreferat mart 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 06.03.2024
Kağızın formatı: A5
Həcm: 78112
Tiraj: 120